

ประวัติศาสตร์, วรรณคดี, และร้องรำทำเพลง สองฝั่งโขง ลงสู่สองฝั่งเจ้าพระยา

สุจิตต์ วงษ์เทศ

กลุ่มชนบริเวณสองฝั่งโขง กับกลุ่มชนบริเวณสองฝั่งเจ้าพระยา มีความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมใกล้ชิดสนิทสนมระดับ “เครือญาติ” หรือพี่น้องกันอย่างน้อย 3,000 ปีมาแล้ว มีพยานหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดียืนยันจำนวนมากมายมหาศาล

สองฝั่งโขง มีคนหลายพวกหลายกลุ่มหลายชาติพันธุ์ เช่น จีน, จาม, มอญ, เขมร, ฯลฯ แต่ที่รู้จักกันทั่วไปคือ **ลาว**

ลาวจากสองฝั่งโขงเป็นแนวยาวต่อเนื่องกันตั้งแต่เหนือสุด คือเชียงแสน กับใต้สุด คืออุบลราชธานี เคลื่อนย้ายไปมาสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ 3,000 ปีมาแล้ว ตามเส้นทางคมนาคมการค้าชายแดนเปลี่ยนข้ามภูมิภาค เช่น อ่าวตังเกี๋ย-ลุ่มน้ำโขง-อ่าวเมาะตะมะ-อ่าวไทย เป็นต้น

การเคลื่อนย้ายของลาวจากสองฝั่งโขงลงสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยามีหลายระลอก ทำให้เกิดการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์ และทางสังคมวัฒนธรรมกับตระกูลมอญ-เขมร, ชวา-มลายู, ฯลฯ และอื่นๆ เช่น จีน แล้วสมมุติชื่อเรียกตนเองว่า **ไทย** ตั้งแต่ราวหลัง พ.ศ. 1500 เริ่มมีหลักฐานตรงๆ ยุคกรุงศรีอยุธยา เมื่อหลัง พ.ศ. 1800 ดูได้จากภาษาพูดในชีวิตประจำวัน เช่น ทองคำ, พ่อน้ำ, ฯลฯ

ร่องรอยการเคลื่อนย้ายครั้งสำคัญมีในตำนานขุนบรม เมื่อลูกคนที่ 5 นาม **จัวอิน** (จัว, จัว แปลว่าลำดับที่ห้า) จากสองฝั่งโขง ขยายตัวลงมาครองเมืองอโยธยา ซึ่งหมายถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่ครอบคลุมสุพรรณบุรีถึงลพบุรี ตั้งแต่ราว พ.ศ. 1700 ส่งผลให้ภาษา วรรณคดี และร้องรำทำเพลงในวัฒนธรรมลาว เป็นรากเหง้าให้วัฒนธรรมไทยสมัยหลังๆ เช่น การละเล่น **ระเบ็ง** (ตรงกับเซ็ง), **โองการแข่งน้ำ**, **ขับเสภา**, **บทละคร**, ฯลฯ

ระยะเดียวกันมีความเคลื่อนไหวทางด้านนา-ด้านช้าง เมื่อเกิดขัดแย้งชิงลุ่มน้ำโขง ส่งผลให้มีมหากาพย์เรื่อง **ท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง** อันเป็นภาคต้นของ **พระลอ**

“ภาษาลาว” ชาวอีสาน

ภาษาพูดในชีวิตประจำวันของชาวอีสานคือภาษาลาว อยู่ในตระกูลภาษาไทย-ลาว เป็น 1 ใน 5 ของตระกูลภาษาใหญ่ของสุวรรณภูมิ (หรือภูมิภาคอนุทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ทั้งยังเป็นต้นเค้าภาษาไทยและฉันทลักษณ์ในวรรณคดีไทย ตลอดจนทำนองร้องรับขับลำ เช่น ร่าย-โคลงโองการแข่งน้ำ สวด-เทศน์มหาชาติ เจริญใจชน ขับเสภา ฯลฯ

ชาวอีสานก็เหมือนคนทั้งหลายในโลก มีภาษาพูดก่อน หลังจากนั้นอีกนานมากถึงมีภาษาเขียนด้วยตัวอักษร ฉะนั้นภาษาลาวจึงเป็นตระกูลภาษาเก่าแก่ตระกูลหนึ่งในสุวรรณภูมิ มีอายุไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว หลักฐานชัดเจนอยู่ในกลุ่มชนดั้งเดิมบริเวณมณฑลลาวทางสี่ที่เมืองจีน

คนที่พูดภาษาลาวมีหลายกลุ่ม ล้วนตั้งหลักแหล่งกระจายปะปนอยู่กับคนที่พูดภาษาตระกูลอื่นๆ เช่น ตระกูลม้ง-เย้า, จีน-ทิเบต, ทิเบต-พม่า, มอญ-เขมร, มาเลย์-จาม, รวมทั้งภาษาจีนฮั่น ฉะนั้น ถ้อยคำสำนวนภาษาของตระกูลอื่นๆ จึงมีเคล้าละปะปนอยู่ในภาษาลาวด้วย

การผสมกลมกลืนทางภาษามีมาแต่ยุคดึกดำบรรพ์ บางทีจะตั้งแต่ 3,000 ปีมาแล้ว และต่อเนื่องถึงสมัยหลังๆ ลงมาจนถึงปัจจุบัน แล้วจะยังมีต่อไปในอนาคต ไม่มีวันจบสิ้น มีแต่จะผสมกับตระกูลภาษาอื่นๆ หลายภาษามากขึ้นกว่าแต่ก่อน เป็นเหตุให้ภาษามีความเจริญงอกงามไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่จะเคลื่อนไหวไปตามสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ-การเมือง และสังคม-วัฒนธรรม

ที่เรียกภาษาลาวเป็นชื่อสมมุติเรียกตามชื่อประเทศลาวทุกวันนี้เท่านั้น ถ้าสมมุติตามชื่อประเทศอื่นหรือชนกลุ่มอื่นก็ต้องเรียกอย่างอื่น เช่น ภาษาไทย ภาษาลื้อ ภาษาจ้วง เป็นต้น แต่ทั่วไปแล้วเรียกคู่กัน เช่น ตระกูลภาษาไทย-ลาว หรือลาว-ไทย ฯลฯ เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะกลุ่มชนคนพูดภาษาตระกูลนี้แล้วถือเป็นเครือญาติภาษามีจำนวนมาก แต่เรียกชื่อต่างกัน เช่น ลื้อ จ้วง ตัง หลี ผู้ไท ผู้มุง ฯลฯ คนพวกนี้ล้วนมีถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บริเวณตอนใต้ของจีน จนถึงบางหมู่เกาะ ซึ่งเป็นขอบเขตสุวรรณภูมิสมัยโบราณมาแต่ดึกดำบรรพ์ (เรื่องนี้มีหลักฐานอย่างละเอียดอยู่ใน *คนไทยอยู่ที่นี้ ที่อุษาคเนย์* โดย สุจิตต์ วงษ์เทศ มหาวิทยาลัยศิลปากร ร่วมกับ สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม จัดพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2537.)

นอกจากพูดจาตามประสาชีวิตประจำวันแล้ว คนดึกดำบรรพ์ยุคแรกๆ ยังมีเรื่องราวบอกเล่าด้วยภาษาพูดปากต่อปากด้วย ถ้อยคำบอกเล่าเหล่านั้นต่อมาเรียกกันว่านิทาน

คำบอกเล่ายุคแรกๆ ไม่มีดยาว มักมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความเป็นมาของเผ่าพันธุ์ (ภายหลังต่อมาเรียกว่า **ประวัติ**) อำนาจเหนือธรรมชาติ พิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ จนถึงวิถีชีวิตของโคตรตระกูลผู้คนที่ชุมนุมกันอยู่อย่างศรัทธาว่าคำบอกเล่าเหล่านั้นล้วนเป็นเรื่องจริง เป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ ใครจะละเมิดมิได้ จึงแสดงออกร่วมกันด้วยพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น พิธีขอฝน เพราะมีคำบอกเล่าว่ามีแกนอยู่บนฟ้า เป็นผู้มีฤทธิ์มีอำนาจบันดาลให้เกิดฝนตกลงมาเพื่อ ความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน

ไม่มีใครรู้ และไม่พบหลักฐานคำบอกเล่าครั้งแรกของกลุ่มคนที่พูดตระกูลภาษาไทย-ลาว ว่าด้วยเรื่องอะไร? แต่มีคำบอกเล่าที่ส่อเค้าเก่าแก่มาก และอยู่ในความทรงจำของกลุ่มชนพูดภาษาลาวที่มีหลักแหล่งบริเวณสองฝั่งโขง ว่าด้วยแกนและกำเนิดคนจากน้ำเต้าปุง ต่อมาภายหลังอีกนานมีผู้จดบันทึกความทรงจำคำบอกเล่าเหล่านั้นไว้ แล้วจัดรวมอยู่ต้นเรื่องพงศาวดารล้านช้าง

“ภาษาลาว” ในภาษาและวรรณคดีไทย

ภาษาไทยและวรรณคดีไทยของคนไทยก็มีภาษาลาว เพราะเกือบทั้งหมดมีรากจากคำลาว

กลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่าคนไทย แล้วเรียกประเทศของตนว่าเมืองไทย มีหลักฐานเก่าสุดอยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่รัฐอูยธยาและรัฐสุพรรณภูมิ ถึงรัฐสุโขทัย โดยลักษณะเด่นชัดที่บอกความเป็นคนไทยคือพูดภาษาไทยเขียนอักษรไทย ล้วนจัดอยู่ในตระกูลภาษาไทย-ลาว

ภาษาพูดมีมาก่อนหลายพันปีหรือมีมาพร้อมกำเนิดคน แต่อักษรไทยเพิ่งมีเมื่อหลัง พ.ศ. 1700 โดยรับแบบแผนจากอักษรเขมร หรือที่รู้จักทั่วไปว่าอักษรขอม แห่งรัฐละโว้ (ลพบุรี) หมายความว่าแต่เดิมเมื่อตระกูลไทย-ลาว เคลื่อนย้ายมาอยู่ทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา เริ่มจากราว 3,000 ปีมาแล้ว ปะปนกับตระกูลมอญ-เขมร ที่พัฒนาอักษรขึ้นใช้ก่อนจากอักษรปัลลวะ (ทมิฬ อินเดียใต้) พวกไทย-ลาวก็ใช้อักษรเขมร แต่เขียนเป็นภาษาไทย แล้วเรียกอักษรขอมไทย (มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือ *อักษรไทยมาจากไหน?* ของสุจิตต์ วงษ์เทศ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ สำนักพิมพ์มติชน พ.ศ. 2548.)

ภาษาไทยยุคแรกๆ ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 1700 หรือก่อนมีอักษรไทย จนหลัง พ.ศ. 1700 หรือหลังมีอักษรไทยยุคต้นๆ ยังจัดอยู่ในวัฒนธรรมลาว หรือภาษาลาว เพราะมีหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดีว่าคนพวกนี้มีบรรพชนเป็นลาวตั้งแต่ราว 3,000 ปีมาแล้ว (มีรายละเอียดในหนังสือ *คนไทย มาจากไหน?* ของสุจิตต์ วงษ์เทศ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ สำนักพิมพ์มติชน พ.ศ. 2549.)

สอดคล้องกับเอกสารลาอูแบร์ที่เป็นราชทูตจากราชสำนักฝรั่งเศสเข้ามากรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แล้วจดปากคำชาวสยามพระนครศรีอยุธยา บอกว่ามีบรรพบุรุษเป็นไทยน้อย คือลาว แล้วยังมีคนอื่นพวกหนึ่งเป็นไทยใหญ่ ที่ไม่ใช่บรรพชนของตน แสดงว่าชาวสยามกรุงศรีอยุธยามีความทรงจำว่าบรรพชนเป็นคนลาว แต่เรียกพวกลาวทั้งหมดว่าไทยเหมือนพวกตน คือ ไทยน้อยกับไทยใหญ่ ส่วนคนในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่สืบมาจากลาวล้วนเป็นไทยสยาม (มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือ *ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม โดย ศรีศักร วัลลิโภดม และสุจิตต์ วงษ์เทศ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ สำนักพิมพ์มติชน พ.ศ. 2534*.)

สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าคนไทยมีบรรพชนสายหนึ่งเป็นลาว ก็คือภาษาลาวยังมีคำอยู่ในภาษาไทยในกลุ่มคำซ้อนที่ประกอบด้วยคำอย่างน้อย 2 คำมารวมกัน คำหนึ่งจะเป็นคำลาว แต่อีกคำหนึ่งอาจเป็นมอญหรือเขมรก็ได้ (มีรายละเอียดในรายงานการวิจัยเรื่อง *ลักษณะคำไทยที่มาจากภาษามอญ โดย วัฒนา บุรกลสิกร สถาบันไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2541*.) ขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยใกล้ชิด เช่น

ทองคำ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า gold คำมอญใช้ “ทอง” คำเดียวก็เท่ากับ gold ส่วนลาวใช้ “คำ” เท่านั้น

ฝาละมี ฝาคือคำลาว ละมีเป็นคำมอญ หมายถึง ฝาคือผืนดิน

สันคลอน สันคำลาว คลอนคำมอญ หมายถึง หลวม ง่อนแง่น

พ็อนรำ พ็อนคำลาว รำเป็นคำเขมร

เต็นระบำ เต็นคำลาว ระบำเป็นคำเขมร

ตั้งจุมูก ตั้งคำลาว จุมูกเป็นคำเขมร

ฯลฯ

ลักษณะคำซ้อนคำซ้ำดังกล่าวมา อธิบายว่าภาษาไทยพวกหนึ่งประกอบขึ้นจากภาษาลาว หรือคำลาว และคำของชาติพันธุ์อื่น เช่น มอญ เขมร ฯลฯ และอาจมีมลายู เปอร์เซีย อีกก็ได้ สะท้อนให้เห็นชัดเจนว่าเมื่อพวกลาวเคลื่อนย้ายไปบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา แล้วตั้งหลักแหล่งอยู่ร่วมกับพวกมอญ พวกเขมร จำเป็นต้องสื่อสารพูดจากันในชุมชนท้องถิ่น ถ้าพูดคำลาวโดดๆ แล้วพวกมอญ-เขมรฟังไม่เข้าใจ ต้องเอาคำมอญ-เขมรมาซ้ำซ้อนกำกับไว้ด้วยจึงจะเข้าใจกัน เลยกลายเป็นสิ่งใหม่เรียกภาษาไทย หรือคำไทยสืบจนทุกวันนี้

แต่จำต้องเข้าใจด้วย ว่าตระกูลภาษาไทย-ลาวที่ว่านั้น ต่างจากปัจจุบัน จะเอาลักษณะ ภาษาไทยทุกวันนี้เป็นมาตรฐานไม่ได้ จะนั้นต้องทำความเข้าใจความเคลื่อนไหวไปมาของกลุ่มชนเผ่าเหล่ากอดีกดาบรรพที่มีตระกูลไทย-ลาวเป็นส่วนหนึ่งเสียก่อน แล้วจะพบว่าสำเนียงกับภาษารวมทั้งระบบความเชื่อของกลุ่มชนตระกูลไทย-ลาว ยุคที่ใช้โครงการแข่งน้ำ ล้วนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกลุ่มชนสองฝั่งโขงที่ปัจจุบันเรียกวัฒนธรรมลาว

กลุ่มชนสองฝั่งโขง เคลื่อนลงสองฝั่งเจ้าพระยา

แกนของตระกูลไทย-ลาว คือแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายใหญ่และยาวที่สุดของผืนแผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์

แม่น้ำโขงมีต้นน้ำอยู่ทางเหนือ ในดินแดนทิเบต ไหลลงทางใต้ออกสู่ทะเลจีนทางดินแดนกัมพูชา-เวียดนาม เหตุนี้ทำให้มี 2 บริเวณสำคัญ คือ ฟากตะวันออกของแม่น้ำโขง มีกลุ่มชนที่เรียกกันภายหลัง โดยรวมๆ ว่าไทยน้อย กับฟากตะวันตกของแม่น้ำโขง มีกลุ่มชนที่เรียก กันภายหลังโดยรวมๆ ว่าไทยใหญ่

คนพูดภาษาตระกูลไทย-ลาวเก่าแก่ที่สุด มีอายุราว 3,000 ปีมาแล้ว มีหลักแหล่งสำคัญอยู่ฟากตะวันออกของแม่น้ำโขงบริเวณตอนใต้ของจีนแถบมณฑลกว๋างสี (ทุกวันนี้มีชื่อเรียกรวมๆ ว่าพวกจ้วง) ต่อเนื่องคาบเกี่ยวถึงกว๋างตุ้ง รวมถึงภาคเหนือของเวียดนามทางลุ่มน้ำดำ-แดง (ชาวฮั่นโบราณเรียกคนพวกนี้ว่าเยว่ทั้งหมด) มีหลักฐานทางโบราณคดี เช่น กลองมโหระทึกทำด้วยสัมฤทธิ์ หรือกลองทอง (แดง) ซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ในกว๋างสีและเวียดนาม ยืนยันว่าคนพวกนี้มีความเคลื่อนไหวไปๆ มาๆ กับดินแดนบริเวณประเทศไทยปัจจุบัน ตามเส้นทางคมนาคมการค้าทั้งทางบกและทางทะเล

ทางบกเข้ามาทางแม่น้ำโขง เข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านไปภาคเหนือ ส่วนทางทะเลเลียบชายฝั่งเข้ามาอ่าวไทย ขึ้นสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่บางกลุ่มเลยลงไปได้จนถึงหมู่เกาะในอินโดนีเซีย ลักษณะความเคลื่อนไหวอย่างนี้เองเป็นเหตุให้ตระกูลภาษาไทย-ลาว เกี่ยวข้องคล้ายคลึงกับตระกูลภาษาอื่นของอุษาคเนย์ (ดูเรื่อง *“ภาษาไทยอยู่ตระกูลไหนแน่?” โดย ไมเคิล โรท และ “ภาษาไทยยังไม่มิตระกูล” โดย ดร. ประเสริฐ ณ นคร ในศิลปวัฒนธรรม เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2546*.)

ความเคลื่อนไหวไปๆ มาๆ ของกลุ่มชนพวกนี้มิได้เกิดครั้งเดียวแล้วหายไป แต่มีอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ฉะนั้น ในแคว้นทวารวดีที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาเมื่อหลัง พ.ศ. 1100 ซึ่งมีตระกูลไทย-ลาวเป็นประชากรพื้นฐานรวมอยู่ด้วย จนถึงยุคกรุงศรีอยุธยาแล้วก็ยังมีกรเคลื่อนไหวอยู่เป็นปกติ มีเอกสารจีนบันทึกของหม่าฮวนจดไว้ว่า ชาวเมืองพระนคร ศรีอยุธยาพูดจาด้วยภาษาอย่างเดียวกับกลุ่มชนทางตะวันออกเฉียงใต้ของจีน คือพวกที่อยู่ในมณฑลกว๋างสีกับกว๋างตุ้ง (ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 21 ฉบับที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 และเอกสารการเดินทางสำรวจดินแดนโพ้นทะเล (อิงหยางเซิงหลั่น) แปลจาก Ma Huan, Ying-Yai Sheng-Lan *The Overall Survey of the Ocean's Shore* translated

from the Chinese text, ed. By Feng Cheng-Chen with introduction, notes and appendices by J.V.G. Milles, London : Cambridge University Press, 1970 โดยสุพรรณิ กาญจนันษิตี อดีตอาจารย์ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พิมพ์ครั้งแรกในวารสารอักษรศาสตร์ ศิลปากร 19 : 1-2 พ.ศ. 2539-40.)

พวกที่อยู่กวางสี-กวางตุ้ง คือกลุ่มคนที่ทุกวันนี้สมมุติเรียกตัวเองอย่างรวมๆ ว่า จ้วง (Zhuang) พูด “ภาษาลาว” ในตระกูลภาษาไทย-ลาว ด้วยสำเนียงเก่าที่สุดซึ่งใกล้ชิดไปทางสำเนียงลาวและสำเนียงปักกิ่งใต้ของไทย

แม่น้ำโขงอันเป็นแกนนำสำคัญของผืนแผ่นดินใหญ่อุษาคเนย์นั้น สมัยโบราณมีความอุดมสมบูรณ์ทุกด้าน ทั้งข้าว ปลูกอาหาร สมุนไพรรักษาโรค และแร่ธาตุ เช่น เกลือและเหล็ก ทำให้มีกลุ่มชนเผ่าเหล่าก่อก่อต่าง ๆ เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งเต็มไปหมดทั้งสองฝั่งโขง โดยเฉพาะบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คืออีสานทุกวันนี้ (มีหลักฐาน อย่างละเอียด อยู่ในหนังสือ *แอ่งอารยธรรมอีสาน ของ ศรีสักร วัลลิโภดม ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2533; และ ทุ่งกุลารัศมี “อาณาจักรเกลือ” 2,500 ปี โดย สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2546.)*

กลุ่มชนสองฝั่งโขงมีหลายพวกหลายตระกูลตั้งหลักแหล่งอยู่ปะปนกัน มีทั้งตระกูลมอญ-เขมร ตระกูลไทย-ลาว ตระกูลมาเลย์-จาม และตระกูลอื่นๆ อีก ทำให้เกิดการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์ สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งภาษา จนแยกไม่ได้ชัดเจน

คนบางพวกเคลื่อนย้ายจากสองฝั่งโขงลงไปอยู่บริเวณทะเลสาบเขมร แต่บางพวกเคลื่อนไหวจากสองฝั่งโขงและที่ราบสูงอีสานลงไปอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะพบเสมาหินแบบอีสานอยู่ทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหลายแห่ง เช่น ดงแม่ปางเมือง (จังหวัดนครสวรรค์) ดงศรีมหาโพธิ์ (จังหวัดปราจีนบุรี) ฯลฯ

ที่ควรสังเกตคือคนทั่วไปปลูกข้าวในตระกูลข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักทั่วทั้งภูมิภาค ตั้งแต่สองฝั่งโขงลงมาถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยา เพราะแถบที่พบเป็นส่วนผสมในอิฐเก่าสมัยทวารวดีเป็นเปลือกข้าวเมล็ดป้อมจัดอยู่ในตระกูลข้าวเหนียว บริเวณวัดมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย ก็พบเมล็ดข้าวเหนียว เมื่อใช้ในงานทำบุญถวายพระ

เส้นทางคมนาคมการเคลื่อนไหวไปๆ มาๆ ระหว่างดินแดนสองฝั่งโขงทางอีสาน กับบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีอย่างน้อย 2 ทาง คือ

ทางแม่น้ำน่าน ผ่านจังหวัดน่าน เลย อุดรดิตต์ กับพิษณุโลก

ทางแม่น้ำป่าสัก ผ่านต้นลำน้ำชีที่ชัยภูมิ กับต้นลำน้ำมูลที่นครราชสีมา ลงมาทางเพชรบูรณ์ (เมืองศรีเทพ) กับทางลำน้ำสาย-ชัยบาดาล (เมืองละโว้)

การเคลื่อนย้าย 2 เส้นทางนี้มีมาแต่ดึกดำบรรพ์ราว 3,000 ปีมาแล้ว แล้วต่อเนื่องไม่ขาดสาย ทำให้จำนวนประชากรทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดจากการผลักดันของแคว้นละโว้ (ลพบุรี) ด้วยเหตุผลทางการค้าทางทะเลทำให้เกิดแคว้นรุ่นใหม่ขึ้นพร้อมกัน คือ อโยธยาศรีรามเทพนคร (กรุงศรีอยุธยา) ริมแม่น้ำเจ้าพระยา และศรีสัชชาลัยสุโขทัย (แคว้นสุโขทัย) ที่ลุ่มน้ำยม ส่วนบริเวณอื่นๆ ก็มีแคว้นแคว้นเกิดขึ้นด้วย เช่น นครศรีธรรมราช สุพรรณภูมิ ฯลฯ

อโยธยาศรีรามเทพนครเป็นมรดกตกทอดมาจากแคว้นทวารวดีกับแคว้นละโว้ มีศูนย์กลางตั้งเดิมอยู่เมืองลพบุรี แต่ก่อนจะมีพัฒนาการเป็นอโยธยา เมื่อหลัง พ.ศ.1700 ก็ต้องผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมหลายสิ่งหลายอย่าง

อย่างหนึ่งคือการเคลื่อนไหวย้ายหลักแหล่งแห่งหนของคนในตระกูลไทย-ลาว จากบริเวณสองฝั่งโขงลงทางลำน้ำน่านมาสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาปากตะวันตกแถบสุพรรณบุรี ราชบุรี ถึงเพชรบุรี เกี่ยวข้องไปถึงนครศรีธรรมราช ร่องรอยเรื่องนี้มีอยู่ในตำนานท้าวอุทองที่คนสมัยอยุธยาจดจำไว้ แล้วเล่าให้ชาวฝรั่งเศสบันทึกอยู่ในเอกสารของตาราร์ดกับลาลูแบร์ โดยมีหลักฐานโบราณคดียืนยันสอดคล้องกัน (มีรายละเอียดในหนังสือ *พระเจ้าอุทอง ไม่ได้มาจากเมืองอุทอง ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ สำนักพิมพ์มติชน พ.ศ. 2545.)*

ลุ่มแม่น้ำโขงกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

แท้ที่จริงแล้ว บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงกับที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันทางเศรษฐกิจ-การเมือง และสังคม-วัฒนธรรมอย่างใกล้ชิดมาไม่น้อยกว่า 2,500 ปีมาแล้ว และเกี่ยวข้องกันต่อมาตลอดเวลาอย่างไม่ขาดตอน โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ตลอดจนร่องรอยทางวัฒนธรรมยืนยันได้

แต่ภายหลังมีเหตุการณ์ขัดแย้งทางการเมือง ทำให้เกิดความรู้สึก *คลังเชื้อชาติไทย* แล้วดูถูกความเป็นลาว ก็เลยพากันมองข้ามความจริงไป ส่งผลให้ประวัติศาสตร์ขาดๆ วันๆ จนไม่น่าเชื่อถือ

นอกจากความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันดังกล่าว ก็ยังมีการเคลื่อนย้ายด้วย (ขออย่าว่าเคลื่อนย้าย ไม่ใช่อพยพแบบถอนรากถอนโคนตามที่ชอบใช้กัน) เป็นการเคลื่อนย้ายไปๆ มาๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป (แม้ถึงทุกวันนี้ก็ยังดำรงอยู่) แต่บางครั้งบางคราวมีการกวาดต้อนเป็นเชลยด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนบ้านเมืองสองฝั่งแม่น้ำโขงกับที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีร่องรอยให้เห็นอยู่ในพงศาวดารล้านช้าง ว่าขุนมูลม (บรม) แบ่งปันให้ลูกชาย 7 คนไปครองเมืองต่าง ๆ ดังนี้

1. ขุนลอ ครองเมืองขวา (คือเมืองหลวงพระบาง)
2. ยีผาลาน ครองเมืองหัวแต่ (บางแห่งว่าเมืองหอแต่ คือ เมืองหนองแส เข้าใจว่าอยู่ในเขตสิบสองพันนา มณฑลยูนนาน ประเทศจีน)
3. สามจุงสง ครองเมืองแก้วช่องบัว (บางแห่งว่าเมืองแก้วแท่นบัว หมายถึงเมืองในเวียดนาม)
4. ไสผง ครองเมืองยวนโยนก (คือล้านนา)
5. จัวอิน ครองเมืองอโยธยา
6. ลกกลม ครองเมืองเชียงคม (คือเมืองคำเกิดในลาว)
7. เจ็ดเจิง หรือเจ็ดเจียง ครองเมืองพวน (คือเมืองเชียงขวางในลาว)

จะเห็นว่าบ้านเมืองต่างๆ ที่ลูกชายขุนบรม (บรม) ไปเป็นเจ้าครองเหล่านั้น ล้วนอยู่ในกลุ่มสองฝั่งแม่น้ำโขงทั้งสิ้น และอยู่ในละแวกเดียวกัน หรือใกล้เคียงต่อเนื่องกัน แต่มีลูกชายคนที่ 5 คือจัวอิน แยกออกมาไกลถึงเมืองอโยธยา อยู่บริเวณราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ผู้จดพงศาวดารยังผูกคำโคลงสั่งลาวไว้ด้วย ว่า

๑ ปู่เยื่อพระพ่อเจ้า	บุลม ลูกเอย
ลูกเกิดมาสายสม	สืบเชื้อ
จักจากเจียรจอมขม	ชาวอื่น ละพ่อ
ไปเสพสุขเสวยเก้อ	เก็บก้าอโยทลยา

ถ้ายึดถือตามลายลักษณ์อักษรในพงศาวดารล้านช้างว่าจัวอิน (ลูกชายขุนบรม) มาสร้างแล้วครองอยู่เมืองอโยธยา ก็ต้องตอบว่าไม่จริง เป็นไปไม่ได้ เช่นเดียวกับตำนานทำอุทู่ทองในเอกสารของตาทาร์ตกับลาลูแบร์ แต่สาระที่แฝงอยู่ระหว่างบรรทัด และมีนัยแสดง ออกด้วยสัญลักษณ์นั้นเป็นเรื่องสำคัญมาก

เรื่องแรกคือ บรรดาบ้านเมืองทั้ง 7 กลุ่มที่ระบุมานั้น แสดงให้เห็นขอบเขตอย่างกว้างๆ ของกลุ่มชนที่พูดตระกูลภาษาไทย-ลาว ในยุคแรกๆ ขอบเขตและทิศทางดังกล่าวสอดคล้องกับหลักฐานอื่นๆ และความรู้ใหม่ที่นักค้นคว้าและนักวิชาการรุ่นก่อนๆ และรุ่นต่อๆ มาจนถึงปัจจุบัน ได้นำเสนอมาตลอดเป็นระยะๆ (ซึ่งมีจำนวนมากมายเกินกว่าจะอ้างได้หมด) มีหลักฐานสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่มีถูกมองข้ามไปคือวรรณคดีเรื่อง **โองการแข่งน้ำ** เชื่อกันสืบมาว่าแต่งสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีหรือยุคก่อนหน้านั้นขึ้นไปแต่งไว้ใช้ในพิธีกระทำสัตย์สาบานที่ข้าราชการและขุนนางมีต่อกษัตริย์ตามกฎมณเฑียรบาลหรือพูดง่าย ๆ ว่าพิธีสาปแช่งน้ำสาบานที่จะดื่มต่อพระพักตร์พระเจ้าแผ่นดินปีละ 2 ครั้ง มีมาตั้งแต่เริ่มสถาปนากรุงศรีอยุธยาหรือสมัยบ้านเมืองแวนแคว้นก่อนอยุธยา

โองการแข่งน้ำ แต่งเป็นร้อยกรองด้วยฉันทลักษณ์ชนิดที่แพร่หลายอยู่บริเวณชุมชนบ้านเมืองแวนแคว้นสองฝั่งโขงมาแต่ดึกดำบรรพ์ ต่อภายหลังพากันเรียกฉันทลักษณ์ประเภทนี้ด้วยภาษาชั้นสูงว่าโคลงมณฑกคติ เพราะเข้าใจไปว่าได้รับแบบแผนมาแต่อินเดียแต่แท้จริงเป็นกาพย์กลอนสองฝั่งโขง หรือเรียกภาษาปากว่าโคลงลาวหรือโคลงห้า ที่เป็นต้นพัฒนาการของโคลงตันและโคลงสี่ (สุภาพ) ในปัจจุบันแม้ท้าวสุ่งฯ ที่ได้รับยกย่องให้เป็นมหากาพย์ของภูมิภาคนี้แต่งด้วยฉันทลักษณ์โคลงห้าหรือโคลงลาวทั้งหมดเกือบ 5,000 บท

ภาษาในโองการแข่งน้ำเต็มไปด้วยศัพท์แสงพื้นเมือง มีคำบาลี-สันสกฤตและเขมรอยู่น้อย ถ้อยคำและสำนวนโวหารเป็นอย่างเดียวกับภาษาประจำวันของชาวบ้านสองฝั่งโขง ถ้าอ่านเปรียบเทียบจะพบว่าใกล้เคียงกับข้อความในจารึกสมัยสุโขทัย และสอดคล้องกับสำนวนภาษาในพงศาวดารล้านช้าง (มีรายละเอียดอีกมากอยู่ในงานค้นคว้าเรื่องโองการแข่งน้ำของ จิตร ภูมิศักดิ์ สำนักพิมพ์ดวงกมล พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2524)

การที่ราชสำนักมีพิธีกรรมสำคัญอันเกี่ยวกับความมั่นคงของราชอาณาจักร โดยใช้โองการแข่งน้ำเป็นหลักในการสาธยาย หรือสาปแช่งผู้คิดคดทรยศ ย่อมเป็นพยานยืนยันว่าในราชสำนักนั้นมีความเป็นมาใกล้ชิดอย่างยิ่งจนเกือบเป็นเนื้อเดียวกันกับสังคมและวัฒนธรรมบริเวณสองฝั่งโขงที่มีแวนแคว้นสมัยต่อมาเรียกว่าล้านช้างกับเวียงจันทน์

ร่องรอยอีกอย่างหนึ่งคือสำเนียงภาษาพูดของกลุ่มชนพื้นเมืองตั้งแต่ลุ่มแม่น้ำยมที่เมืองสุโขทัยลงมาทางฝั่งตะวันตก ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น สุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี (ตามชื่อเมืองในจารึกพ่อขุนรามคำแหง) ที่จดหมายเหตุจีนเรียกว่าพวกเสียนหรือสยามนี้ ล้วนใกล้ชิดกับสำเนียงหลวงพระบาง (ล้านช้าง) อย่างยิ่ง โดยเฉพาะสำเนียงสุพรรณฯ ที่คนต่างถิ่นฟังเป็นเหนือ ยิ่งใกล้เคียงสำเนียงหลวงพระบางจนเกือบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์เคยตั้งข้อสังเกตไว้แล้ว (สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา, สำนักพิมพ์ไม้งาม พิมพ์ครั้งแรก มีนาคม พ.ศ. 2526.) ว่า

“ปลอกเขตภาษาที่เรียกกันว่าสำเนียงสุพรรณทั้งหมด ซึ่งคลุมในบริเวณจังหวัดสุพรรณบุรี, กาญจนบุรี, นครปฐม, ราชบุรี และเพชรบุรีเป็นสำเนียงภาษาที่มีความสูงต่ำทางวรรณยุกต์คล้ายคลึงกับภาษาลาวเหนือทางแขวงหลวงพระบางไปถึงข้าเหนือ (หัวพัน). นี่เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าแปลกใจมานานแล้ว.

ภาษาพูดที่ชาวสุพรรณบุรีและกลุ่มสำเนียงนี้พูดเป็นภาษาไทย (ที่ว่าภาษาไทยหมายความว่าภาษาไทยที่ใช้ถ้อยคำและสำนวนอย่างไทยภาคกลาง ไม่ใช่ถ้อยคำและสำนวนอย่างลาวในประเทศลาว.) แต่สำเนียงเป็นสำเนียงลาวเหนือเกือบ

จนสังเกตได้ชัด.

จริงอยู่ในสมัยกรุงเทพฯ นี้ได้เคยมีการกวาดต้อนพวกผู้ไทดำ (ไซ่ง) ทางแขวงจำปาศักดิ์และลาวเวียงทางเขตเวียงจันทน์ตลอดจนชาวเมืองพวน (แขวงเวียงขวาง) มาไว้ที่จังหวัดสุพรรณบุรี-ราชบุรี-เพชรบุรี; แต่นั่นไม่ใช่ต้นเหตุที่ทำให้สำเนียงภาษาไทยของชาวสุพรรณเป็นดังที่เป็นอยู่นี้ เพราะพวกที่ถูกกวาดมาในชั้นกรุงเทพฯ นี้ ตั้งบ้านของเขายู่เป็นหมู่ใหญ่ต่างหากไม่ปะปนกันกับชาวสุพรรณบุรี-ราชบุรี-เพชรบุรี เดิม และยังคงใช้ภาษาเดิมของตนจนกระทั่งทุกวันนี้, หาได้เคล้าละปะปนทั้งชีวิตประจำวันและภาษาเข้ากับชาวเจ้าของถิ่นเดิมไม่ ทั้งสำเนียงของชาวสุพรรณบุรีก็เป็นแบบลาวเหนือมิใช่แบบผู้ไท”

สำเนียงที่ว่าเหนือนี้แหละ คือสำเนียงหลวงของกรุงศรีอยุธยาหมายความว่าพระเจ้าแผ่นดินกิติ ไพโรฟ้าประชาราษฎร์ส่วนมากกิติ ล้วนตรัสและพูดจาในชีวิตประจำวันด้วยสำเนียงอย่างนี้ ดังมีร่องรอยเป็นชนบออยู่ในการละเล่นโขน เมื่อถึงเจรจาโขนที่ต้องใช้สำเนียงเหนือสืบเนื่องมาถึงทุกวันนี้ ถ้าใช้สำเนียงกรุงเทพฯ ทุกวันนี้ถือว่าผิดขนบ (มีอธิบายรายละเอียดอยู่ในหนังสือร้องรำทำเพลง ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2532)

สำเนียง-ภาษา “มาตรฐาน” คนละยุคคนละอย่าง

เห็นชัดเจนแล้วว่าตระกูลไทย-ลาวจากสองฝั่งโขง เคลื่อนย้ายถ่ายเทเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นไพร่บ้านพลเมืองอยู่บริเวณบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ผสมกลมกลืนกับกลุ่มชนดั้งเดิมติดำบรรพ์ที่อยู่มาก่อน แล้วกลายเป็นพวกไทยสยามในสมัยต่อมา

ตระกูลไทย-ลาวพวกนี้มีได้มาตัวเปล่าเปล่าเปลือย หากมีสิ่งติดเนื้อติดตัวมาด้วยเต็มเปี่ยม นั่นคือสำเนียงภาษา และระบบความเชื่อที่ปัจจุบันจัดเป็นวัฒนธรรมลาวนั่นเอง สิ่งนี้ทั้งหมดได้หล่อหลอมด้วยระยะเวลายาวนานจนเกิดวรรณคดีชื่อโครงการแข่งน้ำ ซึ่งแม้จะมีการแก้ไขตัดแปลงแต่งเติมเพิ่มข้อความลงบางแห่งบางท่อน แต่เค้าความตามเดิมเริ่มแรกยังเหลืออยู่ให้เห็นเป็นพยานหลายอย่าง

ด้วยเหตุที่เป็นเครือญาติตระกูลไทย-ลาวด้วยกันมาแต่ดึกดำบรรพ์ ฉะนั้นจะพบว่าสำเนียง-ภาษา-ระบบความเชื่อในโครงการแข่งน้ำ มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างใกล้ชิดกับพงศาวดารล้านช้าง และจารึกสุโขทัยบางหลัก

ความก้าวหน้าทางสังคมและวัฒนธรรมของอยุธยาศรีนครเทพนคร ทำให้มีการสถาปนาใหม่ได้ชื่อกรุงศรีอยุธยา ที่ภายหลังคือราชอาณาจักรสยามอย่างแท้จริง แล้วเป็นศูนย์กลางการค้านานาชาติเพราะอยู่ใกล้ทะเล ทำให้สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แต่บ้านเมืองสองฝั่งโขงอยู่ห่างทะเล และไม่ได้เป็นบริเวณศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง ทำให้มีลักษณะล้าหลังทางสังคมและวัฒนธรรม จึงสืบทอดสำเนียงภาษาและระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมไว้ได้เกือบทั้งหมด

ทุกวันนี้ เราใช้สำเนียงและภาษาของกรุงเทพฯ เป็นมาตรฐาน เพราะเป็นเมืองหลวงปัจจุบัน แต่สมัยกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้านั้น สำเนียงและภาษาอย่างนี้เป็นท้องถิ่นเล็กๆ ท้องถิ่นหนึ่งเรียกบางกอก ถือเป็นบ้านนอกของราชอาณาจักรอยุธยา ที่แปร่งหรือเอียงจากสำเนียงและภาษาของราชธานีที่เป็นมาตรฐานครั้งนั้น ฉะนั้นจะยกเอาสำเนียงของปัจจุบันย้อนไปกำหนดอดีตอันยาวนานและห่างไกลไม่ได้ เป็นอันขาด

“แดน” (ลาว) เป็น “ขุนแผน” (ไทย)

พยานหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่าภาษาลาว มีบทบาทสำคัญอยู่ในวรรณคดีไทย คือคำว่าขุนแผนในโครงการแข่งน้ำ มีรากจากคำลาวว่า แดน (หรือผีฟ้าพญาแดน) ใช้เรียกพระพรหมในคติฮินดู หมายถึงผู้สร้างโลกและสร้างสรรค์สิ่งในโลก

ขุนหงส์ทองเกล้าสี่ เป็นชื่อพื้นเมืองในตระกูลไทย-ลาว ใช้เรียก พระพรหม มีสี่หน้าหรือ เก้าสี่ และมีหงส์เป็นพาหนะ ดังมีใน โครงการแข่งน้ำว่า

๐ ขุนหงส์ทองเกล้าสี่ ช่วยดู
ขรอำฟ้าได้ แผ่นทราย ฯ

ตระกูลไทย-ลาวเมื่อแรกรู้จักเรื่องพระพรหม (สร้างโลกและสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์) จากตระกูลมอญ-เขมรลุ่มน้ำเจ้าพระยา ที่มีชื่อเรียกรวมๆ ว่าขอม เลยคิดเทียบกับผีบรรพบุรุษของพวกตนคือแดน ว่าสร้างโลกและสรรพสิ่งเช่นเดียวกัน จึงเรียกพรหมด้วยคำพื้นเมืองลาวว่าแดน แต่เพี้ยนเป็นไทยๆ ว่าแผนหรือขุนแผน ดังมีโครงการแข่งน้ำ ตอนพระพรหมสร้างโลกขึ้นมาใหม่ เป็นโคลง (ลาว) สองฝั่งโขง ดังนี้

๐ กล่าวถึงน้ำฟ้าฟาดพองทาว ดับเดโชฉ่ำหล้า
ปลาดินดาวเดือนแฉ่น ลมกล้าป่วนไปมา ฯ
๐ แลเป็นแผ่นเมืองอินทร์ เมืองธาดาแรกตั้ง
ขุนแผนแรกเอาดินคู้ที่ ทุกยังฟ้าก่อดิน ฯ

๐ แลเป็นสี่ปวงดิน เป็นเขายืนทรงจำหล้า
เป็นเรือนอินทร์ถาเถือก เป็นสร้อยฟ้าคลี่จึงบาน ฯ

คำขุนแผนในโครงการแข่งน้ำ จึงหมายถึงพระพรหม ครั้นภายหลังชื่อนี้ติดมาตั้งชื่อตัวละครอย่างยกย่องว่าขุนแผนอีกครั้งในเสภาขุนช้างขุนแผน

ภาษาลาว ในวัฒนธรรมลาวสองฝั่งโขง เป็นสิ่งที่มีในสำนึกของคนไทย บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ยุคอยุธยาครี รามเทพนคร (ก่อนกรุงศรีอยุธยา หรือก่อน พ.ศ. 1893) เป็นอย่างน้อย มีพยานหลักฐานอยู่ในวรรณคดีเก่าแก่ชื่อ โครงการ แข่งน้ำ

ภาษาโครงการแข่งน้ำเป็นคำลาว

ทุกวันนี้คนส่วนมากอ่านโครงการ แข่งน้ำไม่เข้าใจ ไม่รู้เรื่อง เพราะต่างเวลาและสถานที่ ทำให้รูปคำและความหมาย ต่างไปตามสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง แต่สำหรับคนที่อยู่ยุคไหน ยุคที่แต่งโครงการแข่งน้ำ อยู่ร่วม เวลา ร่วมสถานที่ ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน ย่อมไม่ใช่ของลึกลับซับซ้อน แต่เป็นของง่าย ๆ ฟัน ๆ เป็นที่รู้และเข้าใจทั่วไป เพราะแม้จะรับศาสนาทั้งพุทธและพราหมณ์ (ฮินดู) จากชมพูทวีปเข้ามาแล้ว แต่คนแต่งก็ดัดแปลงเรียกชื่อเทวดาเป็นคำพื้น เมืองในตระกูลไทย-ลาว และมอญ-เขมร ที่ใช้แพร่หลายในราชสำนักยุคนั้น จิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายโดยสรุปว่าลักษณะทั่วไปของ โครงการก็คือ เรียกเทวดาไสยศาสตร์ทั้งหลายด้วย คำไทยดั้งเดิมอย่างโบราณ. เป็นต้นว่า :

เรียกภูเขาพระสุเมรุ ว่า ผาหลวง

เรียกพระอิศวร ว่า เจ้าผาหลวง

เรียกเขาตรีภฏ ซึ่งมีสามยอด ว่า ผาสามเส้า

เรียกเขากาลภูฏ ซึ่งมีสี่ด้า ว่า ผาด้า

เรียกเขาไกลาศ ซึ่งมีสี่ขาวดั่งสีเงินยวง ว่า ผาเผือก

เรียกเขาคันธมาถน์ ซึ่งมีกลิ่นหอม ว่า ผาหอมหวาน

เรียกวิมานไพชยนต์ของพระอินทร์ ว่า เรือนอินทร์

เรียกฉกามาจรสวรรค์ คือสวรรค์ทั้งหกชั้น ว่า ฟ้าพระแรง หกคลอง

เรียกท้าวจตุโลกบาล หรือมีรักษาสีทวิป ว่า สี่ปวงผี

เรียกทศกัณฐ์ ว่า สิบหน้าเจ้าอสูร

เรียกพญาหงส์ ว่า ขุนห่าน

เรียกพระพรหมผู้ทรงหงส์ ว่า ขุนหงส์ทองเกล้าสี่

เรียกขนาด ว่า งู และ เงือก

เรียกโค่นันที่พาหนะของพระอิศวร ว่า วัวเผือก

จิตรย้าด้วยว่า "การที่โครงการแข่งน้ำเรียกเทวดาของพราหมณ์ ด้วยคำไทยๆ นั้น ไม่ใช่โวหารกวี หากเป็นภาษาพื้น บ้านพื้นเมืองของไทยสมัยที่ยังไม่คุ้นกับถ้อยคำภาษาสันสกฤต พยานยังมีตกค้างอยู่ในจารึกบ้าง และในภาษาตระกูลไท-ลาว ที่ อิทธิพลของภาษาสันสกฤตเข้าไปมีบทบาทน้อย"

ภาษาพื้นบ้านพื้นเมืองของไทย สมัยนั้นเป็นมียังไง? ก็ให้ดูที่ภาษาลาว

โครงการแข่งน้ำ มี "วัฒนธรรมลาว"

โครงการแข่งน้ำมีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น โครงการแข่งน้ำพระพิพัฒน์สัตยา, ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า, โคลงแข่งน้ำ แต่ จิตร ภูมิศักดิ์ เห็นว่าชื่อที่ถูกต้องตามเจตจำนงเดิมของราชสำนักศักดินาครั้งต้นสมัยศรีอยุธยา คือโครงการแข่งน้ำพระพิพัทธ์ (พัทธ์ หรือ พระพัทธ์ ในภาษาเขมรโบราณ หมายถึง สาบาน, คำสาบาน-มีรายละเอียดอยู่ในหนังสือ โครงการแข่งน้ำ ของ จิตร ภูมิศักดิ์ สำนักพิมพ์ดวงกมล พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2524.)

ชื่ออันเป็นที่รับรู้ตรงกันทั่วไป คือ โครงการแข่งน้ำ หมายถึง คำศักดิ์สิทธิ์สาปแข่งน้ำสาบานที่จะดื่ม (ในพิธีทำสัตย์ สาบาน) เท่านั้น โดยไม่มีคำว่าลิลิตเพิ่มเข้ามาข้างหน้า เพราะคำนี้นักวิชาการสมัยหลังตั้งชื่อเรียกกันเองว่าลิลิตโครงการแข่ง น้ำ

โครงการแข่งน้ำ แต่งด้วยฉันทลักษณ์ที่เรียกกันทุกวันนี้ว่า ร่าย กับ โคลง สลับกันตามเนื้อความอย่างไม่เคร่งครัด แบ่งได้ 6 ตอน คือ เริ่มเรื่อง เล่าเรื่อง เชิญ แข่ง อวยพร และถวายพระพร

เริ่มเรื่อง แต่งเป็นร่ายสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าของทั้งสามทีละองค์คือ พระวิษณุ (นารายณ์) พระศิวะ (อิศวร) และพระ พรหม

เล่าเรื่อง เมื่อภูเขาเทวะทั้งสามองค์เสร็จเรียบร้อยก็แต่งเป็นโคลงเล่าเรื่องแสดงฐานะของกษัตริย์
 เชิญ เล่าเรื่องแสดงฐานะกษัตริย์แล้ว ยังแต่งเป็นโคลงเริ่มต้นพิธีด้วยการเชิญผีกับเชิญภูมิเทวดาอารักษ์ทั้งหลายมาร่วม
 เป็นพยาน

แข่ง เชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพยานเสร็จแล้ว ก็เริ่มแข่ง แต่งเป็นร้อย

อวยพร แข่งคนคิดคดทรยศแล้ว ก็อวยพรคนชื่อตรงจงรักภักดี แต่งเป็นร้อยและโคลงสลับกัน

ถวายพระพร สุกท้ายเป็นร้อยถวายพระพรพระมหากษัตริย์คือสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสิทธิธรรมมหาจักรพรรดิศร
 ราช เป็นเสร็จพิธี

ต้นฉบับโองการแข่งน้ำ เขียนอักษรลงบนสมุดข่อยที่พับเป็นเล่ม ขนาดยาว การเขียนอักษรจึงเรียงเป็นวรรค ๆ ตาม
 ยาวจากซ้ายไปขวา ไม่ได้จัดเป็นรูปโคลงกลอนอย่างปัจจุบัน รวมทั้งมีการตัดลอกสลับเนื้อ กั้นมายาวนานมากเกือบ
 พันปี ทำให้วิปาสคลาดเคลื่อนทั่วไป เป็นเหตุให้มีข้อพิวาทสงสัยทั้งรูปคำและรูปฉันทลักษณ์ จนพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงอธิบายสันนิษฐานเป็นครั้งแรก ต่อมาหม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชนี้ ก็ทรงอธิบายสันนิษฐาน
 ไปอีกทางหนึ่ง จนถึงจิตร ภูมิศักดิ์ กับ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร แล้วยังมีกรมศิลปากรกับราชบัณฑิตยสถานจัด
 ทำคำอธิบายสันนิษฐานเพิ่มเติม ส่วนล่าสุดคืองานของไมเคิล โรท

ร้อย-โคลงในโองการแข่งน้ำ ฉันทลักษณ์จากสองฝั่งโขง

โองการแข่งน้ำ แต่งเป็นร้อยกับโคลง สลับกันตามเนื้อความของโองการ

ร้อย เป็นกลอนแบบหนึ่ง มีเค้าต้นจากคำคล้องจองของผู้คนชนเผ่าเหล้ากอตระกูลไทย-ลาว ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ก่อน
 รับศาสนาจากชมพูทวีป เรียกกลอนร้อยหรือภาษาร้อย ถือเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ของหม่อมผีหรือหม่อมขวัญ

โคลง ก็เป็นกลอนอีกแบบหนึ่ง เรียกกลอนลำ คำกลอนประเภทนี้ไม่ยึดถือสัมผัสคล้องจองอย่างกลอนเพลงของภาค
 กลาง แต่อาศัยจังหวะถ้อยคำและระดับเสียงสูงเสียงต่ำเป็นหลักล้วน ๆ พบร่องรอยอยู่ในคำพูดประจำวันของประชาชน
 ตระกูลไทย-ลาวกลุ่มอีสาน ลื้อและลาว มีตัวอย่างอยู่ในคำคมหรือภาษิตที่เรียกกันว่าฉญา

ภาษาลาวในตระกูลไทย-ลาว มีธรรมชาติอยู่อย่างหนึ่ง คือคำคล้องจอง ที่จะมีพัฒนาการเป็นภาษาขับลำทำเพลง หรือ
 เรียกง่าย ๆ ว่าภาษาเพลงต่อไป แต่ที่สำคัญคือเป็นต้นเค้าฉันทลักษณ์ ที่จะเรียกต่อไปในวรรณคดีว่า ร้อย และ โคลง

ผู้คนในตระกูลภาษานี้ มีคำพูดคล้องจองกันสอดแทรกอยู่ในชีวิตประจำวันเป็นธรรมดา ๆ เช่น ทำไรไถนา, ทำมา
 หากิน, เป็นดินเป็นหญ้าเป็นฟ้าเป็นแดน ฯลฯ แม้คำพูดว่า เฮ็ดไฮ้เฮ็ดนา, กินข้าวกินปลา, กินแลงกินนาย ฯลฯ เหล่านี้ก็
 นับเนื่องเป็นคำคล้องจองด้วยทั้งนั้น

ฉะนั้น ในคำบอกเล่าทั่วไปจึงมักมีคำคล้องจองสอดแทรกอยู่ด้วยเสมอ ดังพบในคำบอกเล่าเรื่องแดนและกำเนิดคนจาก
 น้ำเต้าปุง ที่เป็นเอกสารเก่าแก่จดจากปากชาวบ้านโบราณกาล มีคำคล้องจองสอดสลับเป็นระยะ ๆ ตามธรรมชาติของคนบอก
 เล่าในตระกูลไทย-ลาว เช่น สร้างบ้านเมืองลุ่มกินปลา เฮ็ดนาเมืองลุ่มกินข้าว, กินข้าวให้บอกให้หมาย กินแลงกินนายให้
 บอกแก่แดน, ได้กินขึ้นให้สงขา ได้กินปลาให้สงรอย เป็นต้น

ในขณะที่บอกเล่าเรื่องราวที่มีรายละเอียด จะมีบางตอนต้องเน้นต้องย้ำเป็นพิเศษ เพื่อให้เกิดความขลังและศักดิ์
 สิทธิ์กว่าตอนอื่น และเพื่อให้เกิดความรู้สึกสะเทือนใจหรือกระทบใจร่วมกันเป็นพิเศษ แล้วจดจำเป็นอาจินตราบานานเท่า
 นาน ตรงนี้แหละที่ผู้เล่าเรื่องจะผูกเป็นคำคล้องจอง ดังมีตัวอย่างอยู่ในคำบอกเล่าเรื่องแดน ตอนขุนมูลม (ขุนบรม) สั่ง
 สอนแล้วแข่งลูกทั้งเจ็ดให้ประสภภัยพิบัติถ้าไม่ปฏิบัติตามคำสอน ตรงนี้ต้องผูกเป็นคำคล้องจองมีว่า

๑ เฮ็ดอันใดอย่าให้เป็น เข็นอันใดอย่าให้ได้ ปลุกไม้อย่าให้หันตาย ปลุกหวายอย่าให้หันล่อน ข้อม่อนอย่าให้รี ปีมัน
 อย่าให้กว้าง เทียวทางให้ฟ้าผ่า เมื่อป่าให้เสือกิน ไปทางน้ำให้เงือกท้อเฮ็ดอก ไปทางบกให้เสือกท้อม่ากิน มันแล

นานเข้า คำคล้องจองก็มีความสำคัญมากขึ้น เพราะในพิธีกรรมที่มีหม่อมเป็นหัวหน้า (คือหม่อมผี หรือหม่อมพร หรือหม่อ
 ขวัญ) ต้องท่องบ่นบอกเล่าความเป็นมาของเผ่าพันธุ์แก่โคตรตระกูลทั้งชุมชนเป็นประจำอย่างน้อยปีละครั้งในพิธีเลี้ยงผี (บรรพ
 บุรุษ) ซึ่งต้องสร้างพลังให้เกิดความขลังและศักดิ์สิทธิ์เพื่อเข้าทรงร่วมกัน

พิธีกรรมอย่างนี้มีขึ้นในโอกาสพิเศษย่อมต้องการสิ่งพิเศษ เช่น ภาษามีลีลา สำนวน โวหารพิเศษ ที่ต่างจากภาษา
 พูดในชีวิตประจำวันนั่นก็คือเพิ่มคำคล้องจองเข้ามามากกว่าปกติ แล้วกำหนดทำนองเมื่อทำพิธีกรรมนั้น ทั้งสองอย่างนี้เกือ
 หนุนกันอย่างกลมกลืน คือคำคล้องจองทำให้เกิดทำนองและ/หรือทำนองทำให้ต้องสร้างคำคล้องจองมากขึ้น

ผลอีกอย่างหนึ่งคือช่วยให้อ่านได้ไม่ลืมหือความ เพราะยังไม่มีตัวเขียน ยังไม่ได้จัดเป็นลายลักษณ์อักษร ต้องใช้ความ
 จำเท่านั้น ต่อเมื่อมีตัวเขียนแล้วจึงจัดไว้

ตัวอย่างเรื่องนี้มีในความโทเมืองของพวกผู้ไทที่มีหลักแหล่งอยู่ ทางภาคเหนือของเวียดนาม คำว่า โท แปลว่า
 บอก, เล่า ฉะนั้นความโท เมืองตรงกับคำบอกเล่าความเป็นมาของเมือง (ต้นฉบับและคำอธิบายมีอยู่ในบท

ความชื่อความโทเมืองจากเมืองหม่วย โดย James R. Chamberlain ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาดั้งตระกูลไทย-ลาว พิมพ์ในหนังสือรวมบทความประวัติศาสตร์ ของสมาคมประวัติศาสตร์ ฉบับที่ 8 : กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2539 หน้า 71-109.) ว่าดังนี้

“จื่อเป็นดินปนหย้า ก่อเป็นฟ้าทอถวงเทด ก่อเป็นดินเจดก๊อน ก่อเป็นน้ำแก้วแควปากเททาว

ฟ้าดำเขื่องหม้อขาง ฟ้าบางเอียงเบือกถ้วย ตำเข้างคังสาก ตากเข้างคังเพิน จัวดำไปคังหนอก หมูผอกไปคังตั้ง ยามนั้นปู่เจ้าไขไค้มฟ้า จั้งตัดสายโบนให้หมา ตัดสายฟ้าให้ขาด ฟ้าจั้งฮวดเมื่อเหนือ จั้งเป็นฟ้าเตมเทน เปนถน

เตมผ่อ

จั้งเอาสิบกองด้ายท่อมแม่หมูมาสิบตามกันขึ้น ก่อเป่าฮอด จั้งเอาสาวกองบายท่อมแม่ข้างมาสิบตามกันขึ้น ก่อเป่าฮอด

จั้งเอาสิบดาวหน้าห้าดาวโองแบ่นตามกันขึ้น ก่อเป่าฮอด

จั้งเอาสิบเสียงด้องกับเก้าเสียงกองมาทับตามกันขึ้น ก่อเป่าฮอด เป่าเงิน

ยามนั้นโตสัดหนึ่งเมืองลุ่ม ฟูโตฟูฮู้ปาก ฟูโตทากฮู้จา ฟูโตหมูโตหมา ฟูฮู้เว้าฮู้ว่า โตสัดหนึ่งเมืองลุ่มจั้งเมือก้าวถน ถน ถนจั้งแต่งแหบข่าโคนเมืองลุ่มเสียหมด

ยามนั้นฟ้าจั้งแล้งสีเสด แดดสีสาว จัวควายจั้งตายฮอกฮอย บ่าวค้าตายห่างทาง เข้าอยู่ไฮ่ตายผอย หอยอยู่นา ตายแล้ง แบ่งอยู่สาควนโฮม มันอยู่ชุมตายเฮ้า เป่าอยู่ป่าตายแขวน บ่าวเฮือตายฮอกน้ำ

ยามนั้นปู่เจ้าไขไค้มฟ้า เอางมาเอยียด เอาเจียมมาดอย เอาฮอยมายดว่างเด้า แมงวงวนมาเขตช่างปาด ปาหลาดมาเขต บ่าวซัว โนกถัว มาเขตนางล่าม...”

ในที่สุุดคำคล้องจองเหล่านี้จะมีพัฒนาการส่งสัมผัสแยกออกไปอย่างน้อย 2 ทาง คือ กลอนส่งสัมผัสร้ายอย่างหนึ่ง และกลอนส่งสัมผัสเพลงอีกอย่างหนึ่ง ที่ปัจจุบันเรียกกลอนเจยก

ร้าย : กลอนส่งสัมผัสร้าย

ในยุคแรกๆ ที่ชุมชนยังไม่ใหญ่โตกว้างขวางและยังไม่ซับซ้อนนัก เพราะยังมีลักษณะเป็นชนเผ่าหมู่เหล่าพวกใครพวกมัน การสื่อสารและสังสรรค์จึงอยู่ในวงจำกัด ทำให้ถ้อยคำและท่วงทำนองคำคล้องจองต่างๆ ถูกจำกัดไปด้วย

เมื่อชุมชนขยายออกไปสังสรรค์กับชนเผ่าและหมู่เหล่าอื่นๆ อันเป็นเหตุให้ถ้อยคำและท่วงทำนองในการสื่อสารเติบโตขึ้น บรรดาคำคล้องจองที่เคยมีอยู่สั้นๆ ย่อมขยายยืดยาวออกไปเรื่อยๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากความโทเมืองของกลุ่มผู้ไทดำเป็นคำคล้องจองส่งสัมผัสสองสามวรรคแล้วขาดแล้วเริ่มใหม่อีก แต่ในพงศาวดารล้านช้างที่มีเนื้อหาคล้ายคลึงกันจะมีท่วงทำนองส่งสัมผัสและพรรณนายืดยาวมากกว่า ทั้งนี้ก็เพราะลักษณะสังคมแตกต่างกันแล้ว

แต่ความโทเมืองของผู้ไทดำก็สื่อให้เห็นเค้าการก่อรูปของกลอนที่ส่งสัมผัสร้ายได้เป็นอย่างดีว่าค่อยๆ เชื่อมสัมผัส คำคล้องจองแต่ละวรรคให้ต่อเนื่องยืดยาวออกไปเรื่อยๆ และในยุคแรกๆ ก็ไม่จำเป็นจะต้องเคร่งครัดทอดสัมผัสไปทุกวรรค เพราะลักษณะเสรีของกลอนในไทย-ลาวยุคแรกๆ มิได้กำหนดอะไรลงไปตายตัว

กลอนส่งสัมผัสร้ายนี้ แต่ละท้องถิ่นมีชื่อเรียกต่างกัันดังนี้ ภาคกลางเรียกร้าย ภาคเหนือเรียกฮ่า

ส่วนภาคอีสานเรียก 2 แบบ คือ แบบที่ใช้สวด (หรือสูตร) ทำขวัญต่างๆ จะเรียกฮ้าย เช่นฮ้ายยาว และแบบที่ใช้เชิงต่างๆ จะเรียกกาพย์ เช่นกาพย์เชิง (ของดีอีสาน โดยจารุบุตร เรื่องสุวรรณ : พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2520.)

ทำไมจึงต้องมีกลอนสัมผัสร้ายที่เรียกรวมๆ อย่างง่ายๆ ว่าภาษาร้าย?

เรื่องนี้มีเหตุมาจากลักษณะสังคมชาวนาชาวไร่ที่จะต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นสำคัญที่สุด แต่ธรรมชาติคือความไม่แน่นอน อันเป็นต้นเหตุของความวิบัติฉิบหาย ดังนั้น มนุษย์จึงมีสำนึกร่วมกันว่าจะต้องแสดงความอ่อนน้อมต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อวิงวอนร้องขอความอุดมสมบูรณ์หรือความมั่งคั่งและความมั่นคงอยู่ตลอดเวลาและทุกระยะของการทำมาหากิน

โดยทั่วไปผู้คนในตระกูลไทย-ลาวเชื่อว่า อำนาจที่เหนือธรรมชาติคือผีที่อยู่บนฟ้า จึงมักเรียกกันว่าผีฟ้าหรือผีถน ซึ่งมีความหมายเท่ากับเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายก็จะมีอำนาจไม่น้อยที่จะดลบันดาลสิ่งใดๆ ได้

แต่ผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่ใช่คน

เมื่อไม่ใช่คน ก็สื่อสารกันด้วยภาษาธรรมดาที่คนพูดและร้องเพลงกันทั่วๆ ไปไม่ได้ ดังนั้น จึงจะต้องสร้างภาษาและท่วงทำนองพิเศษเพื่อใช้สื่อสารกับผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะ

เรื่องนี้อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ (แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่) อธิบายว่า “โดยทั่วไปมักแบ่งภาษาเป็นประเภทร้อยแก้วกับร้อยกรอง หรือภาษาพูดกับภาษาเพลง ซึ่งต่างก็มีลักษณะสุดโต่งไปคนละขั้ว แต่กึ่งทางของภาษาพูดกับภาษาเพลงคือภาษาร้าย และแม้ว่าร้ายและความเรียงจะก้ำกึ่งกัน แต่ก็แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดแก่ผู้ฟัง (หรืออ่าน) ภาษาร้ายจึงเหมาะที่จะใช้ในสถานการณ์พิเศษ เช่นกรณีที่จะสื่อสารกับผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (ปากไก่และใบเรือ : อมรินทร์การพิมพ์ พ.ศ. 2527.)

แต่การสื่อสารกับผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีพิธีกรรมและจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน 2 อย่าง เป็นเหตุให้ทำนองการใช้ภาษาร้ายต้องแตกต่างกันไปด้วย คือพิธีกรรมที่สื่อสารด้วยคนคนเดียวให้ใช้ทำนอง สวด ส่วนพิธีกรรมที่สื่อสารด้วย

วงศ์ : 2527) ในขณะเดียวกันทำนองสวดร้ายเช่นผีสู่วัญของหมอมผีและหมอขวัญในชุมชนชาวบ้านก็กลายเป็นแบบอย่างของการสวดเล่าเรื่องในชาดก (ที่ไม่ใช่สวดมนต์ภาษาบาลี) ไปด้วย เช่นสวดมหาชาติ ดังจับได้ว่าทำนองทำขวัญภาคและทำขวัญอื่นๆ จะมีลีลาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับทำนองสวดหรือเทศน์มหาชาติ

ต่อมาราชสำนักได้พัฒนาภาษาร่ายให้มีระเบียบมากขึ้น และใช้ภาษาศักดิ์สิทธิ์จากต่างประเทศมากขึ้นเพื่อติดต่อกับทวยเทพชั้นสูงได้ซึ่งเท่ากับยกระดับภาษาร่ายให้สูงขึ้นกว่าประเพณีของชาวบ้านด้วย ดังเห็นอยู่ในคำประณามพจน์ทั้งหลายในตอนต้นของวรรณกรรมราชสำนัก แล้วถือปฏิบัติสืบเนื่องกันต่อมาจนกลายเป็นร่ายสุภาพที่มีกำหนดกฎเกณฑ์เคร่งครัดมากมาย เช่น กำหนดจำนวนคำแต่ละวรรค กำหนดวิธีการจบบรรยายแบบโคลง เป็นต้น

กฎเกณฑ์อันค่อนข้างเคร่งครัดที่ราชสำนักสมัยต้นกรุงศรีอยุธยาสร้างขึ้นมากำหนดภาษาร่าย ก็เท่ากับเป็นข้อบังคับให้นักสวดในวัดและในวังต้องขัดเกลาทำนองสวดร้ายของหมอมผีและหมอขวัญให้มีแบบแผนค่อนข้างแน่นอนและให้มีลีลาประณีตขึ้น เพื่อให้เป็นประเพณีหลวงโดยเฉพาะ (ซึ่งจะแตกต่างจากประเพณีราษฎร์) เช่น การสวดมหาชาติคำหลวง

สมัยโบราณไม่เรียกเทศน์ แต่เรียกสวดมหาชาติ ดังมีคำนี้อยู่ในจารึกสุโขทัยหลักที่ 3 หรือจารึกนครชุมของพระยาสิทธิไทย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าประเพณีสวดมหาชาติ (หรือสวดเรื่องเวสสันดร) มีแพร่หลายอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนสมัยกรุงสุโขทัย และก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยใช้ทำนองสวดร้ายอย่างหมอมผีและหมอขวัญในวัฒนธรรมลาวที่ถือเป็นคำราษฎร์นั่นเอง

ด้วยพื้นฐานดั้งเดิมจากประเพณีสวดร้ายในพิธีกรรมเช่นสรวงปวงผีของหมอมผีและหมอขวัญจึงพัฒนาเป็นสวดมหาชาติคำหลวงและ/หรือไอ้อ้อพิหารราย รวมทั้งสวดด้านของเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งควรจะสืบเนื่องถึงการอ่านทำนองเสนาะด้วย

ทำนองสวดคำหลวงแพร่หลายอยู่ประมาณ 100 ปีก็เริ่มมีปัญหาเพราะความนิยมเริ่มเสื่อมทรามลง อันเนื่องมาจากพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของกรุงศรีอยุธยาก้าวหน้าเพราะการค้ากับต่างประเทศกว้างขวางมากขึ้น เป็นเหตุให้สภาพแวดล้อมทางสังคมเปลี่ยนไป ส่งผลให้วรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำหลวงที่แต่งขึ้นในสังคมสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกลายเป็นหนังสือโบราณอ่านยากและทำนองสวดยุ่ง จนไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น

ในที่สุดก็มีการวรรณกรรมเรื่องมหาชาติเล่มใหม่ขึ้นมาเรียกว่าภาพยมมหาชาติ ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าแต่งในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม “สำหรับพระเทศน์ให้สัปบุรุษเข้าใจเรื่องง่ายขึ้นกว่ามหาชาติคำหลวง การที่พระเทศน์มหาชาติเป็นทำนองต่าง ๆ ก็เห็นจะมาจากเทศน์ภาพยมมหาชาตินี้ ด้วยอนุโลมจากลักษณะสวดมหาชาติคำหลวง” (คำนำมหาชาติคำหลวง : 2460)

แต่หนังสือภาพยมมหาชาติเล่มนี้ไม่ได้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภท (ที่ท้องถิ่นภาคกลางเรียกว่า) ภาพย์ แต่เป็นประเภท (ที่ท้องถิ่นภาคกลางเรียกว่า) ร่ายหรือร่ายยาว ซึ่งมีลีลาและทำนองอย่างคำสวดร้ายเช่นสรวงสู่วัญของหมอมผีหรือหมอขวัญ เพราะฉะนั้นจึงน่าเชื่อว่าราชสำนักกรุงศรีอยุธยาสมัยหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ย้อนกลับไปยกย่องประเพณีท้องถิ่นของประชาชนชาวบ้านมาใช้งานเกี่ยวกับมหาชาติอีกครั้งหนึ่ง แล้วเริ่มเรียกประเพณีเทศน์มหาชาติ ต่อมาจึงปรับปรุงหนังสือเทศน์ใหม่นี้ให้กระชับแล้วนิยมเรียกชื่อ มหาชาติกลอนเทศน์ โดยที่ประเพณีสวดคำหลวงก็มีได้หายไป เพียงแต่ความนิยมลดลงมาก

ด้วยเหตุนี้เองทำนองเทศน์มหาชาติโดยทั่วๆ ไปจึงมีลีลาคล้ายขับลำ และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสวดร้ายเช่นสรวงสู่วัญของหมอมผีหรือหมอขวัญในชุมชนชาวบ้าน ดังสังเกตได้จากกลอน (สมัยสร้อย) เทศน์ต่อไปนี้

● *เอहि ตาด ฯ ตาด ปียปุตฺต* พ่อเอยเจ้าชลิศรีสุนทรลักษณ์ พระลูกผู้ร่วมรักพระบิดา เจ้าจงพาพระน้องนางกัณฑ์มาขึ้นมาก่อน ช่วยอุระร้อนอันอารภ พ่อนี้ผูกพันใคร่พานพบพระโพธิญาณ พระยอดสุดสงสาร เสมอชีวิต จงมาเป็นมิ่งมิตรมทางมงคลทาน จะเสร็จแก่สร้อยสารสัพพันัญญ ฯลฯ

● *เอโก พุทธามุณเฑ* ยังมีพฤตมาจารย์พรหมณ์ผู้เฒ่า บังเกิดแต่ตระกูล ล้วนเหล่ายัญหุตฤงษ์คส์สันดานสัมพันธวงศ์ โกวาทิกชาติ เฒ่ามีสันนิวาเสศฐาน อยู่ในคามเขตละเวกบ้านทุนนวิฐ ติดเนื่องกับเมืองกลิงคราชภูริบุรี ธชิตะแก เป็นคนจนอัปรีโยธินฤชาติยิ่งสฤต ทุกตะแค้นเคืองขุ่นข้องเข็ญใจ

● *ภิกขุชาจริยาย* ตะแค้นก็เที่ยวภิกขาจาร ไปปานด้วยเพศสกปรก เปรียบด้วยวนิพกยาจกจนจันทาล เฒ่าค้อยประสมประสานทรัพย์ไว้ทีละน้อย ฯลฯ

ภาษาโขนที่เรียกว่าเจรจาก็เกี่ยวข้องกับภาษาร่ายที่ใช้สวดร้ายและเทศน์มหาชาติ ดังมีตัวอย่างบทเจรจาโขนตอนหนุมาณอาสาไปล่อลวงเอาดวงใจทศกัณฐ์ แล้วยกพลยกษ์ออกมาเจรจาทักกับพระลักษมณ์(ธนิต อยู่โพธิ์ : โขน : ครุสภา พ.ศ. 2526.) ว่า

● *หนอยแม่พระลักษมณ์* อย่ามาพักพิงดีตีประจบกลบเนื้อความ พระรามพี่เจ้าชिर้าย เจ้าเป็นน้องชายอย่ามาพูดแก้ตัว ใครเล่าเขาจะรักชั่วหามเสาไปสักก็คน เราสู้เงืองดอดตทนกลืนเปรี้ยวเคี้ยวจนขีดฟัน จึงทวนจิตคิดบากบันมาเข้าด้วยเจ้าลวงกา ออกศึกอาสาทำราชการ ท่านโปรดปรานประทานเราสารพัด ทั้งเสวตฉัตรและพัศดาลวิชนี ได้กินทั้งพานพระศรีชีรถมณีนพรัตน์ มีเครื่องทรงสำหรับภักษตรีทุกสิ่งพร้อมเป็นจอมจตุรงค์ เครื่องต้นเครื่องทรงมงกุฎทองฉลองพระ

บาทถือศรศาสตร์อาณานิธิที่ว่าที่ลูกเธอเสมอด้วยอินทรีชาติเป็นสิทธิ์ขาด เทียบตำแหน่งมหาอุปราชให้เราหมดทั้งลงกา เมื่ออยู่ในพลับพลาได้แต่เอาผ้าชุบอาบเหม็นสาบเต็มทน ก็เพราะความจนขมขื่นกลืนกิน เขารู้รสเสียหมดสิ้นแล้วละนะพระลักษมณ์

จะเห็นว่าคำประพันธ์ที่แต่งบทเจรจาไขนาก็คือร้าย (ยาว) อย่างเดียวกับภาษาร้ายที่ใช้สวดเช่นสรวงสู่ขวัญและเทศน์มหาชาติ ซึ่งหมายความว่าทำนองและลีลาเจรจาไขน่ย่อมมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย

สำเนียงเจรจาไขน่จะได้ยินยี่ดและยาน (แตกต่างกันไปจากสำเนียงมาตรฐานกรุงเทพฯ ทุกวันนี้) ที่อาจเทียบได้กับสำเนียงกลุ่มตะวันตกกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น สิงห์บุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี กาญจนบุรี นครปฐม ฯลฯ เพราะสำเนียงดังกล่าวเป็นภาษาพูดประจำวันของผู้คนทุกระดับชั้น (ทุกวันนี้ถูกภาษากรุงเทพฯ เขี่ยยัดว่าเหนือ) มาแต่ดั้งเดิมจึงถือว่าสำเนียงหลวงของกรุงศรีอยุธยา

คงเป็นเพราะความศักดิ์สิทธิ์ของไขน่จึงต้องรักษาและสืบทอดแบบแผนสำเนียงเจรจาอย่างดั้งเดิมไว้จนถึงทุกวันนี้

เหตุที่แตกต่างไปจากภาษาพูดหรือเพี้ยนไปจากสำเนียงหลักบ้างก็เพราะเป็นเรื่องของการละเล่น ซึ่งย่อมมีลีลาแยกไปจากสามัญธรรมชาติ และยังคงเจรจาโดยตะโกนออกมาด้วยเสียงสด ๆ ดัง ๆ ให้ชัดถ้อยชัดคำ แม้เมื่อมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ขยายเสียงให้ดังลั่นสนั่นโรงได้แล้ว การพากย์และเจรจาไขน่ก็ยังคงต้องเปล่งเสียงตามประเพณีดั้งเดิมอยู่นั่นเอง

เชิง-แห่ และร้องระเบ็งในราชสำนัก

เชิง-พิธีกรรมสื่อสารด้วยกลุ่มคนหลายคน มักมีขึ้นเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นส่วนรวม เช่น เชิงบังไฟ เชิงนางแมว ฯลฯ ที่เชื่อกันว่าเป็นพิธีกรรมขอฝน

แต่ลึกลงไปกว่านั้น การเชิงในพิธีกรรมดังกล่าวก็คือการรักษาความเป็นปึกแผ่นของชุมชน เพราะเป็นสิ่งประกันความอยู่รอดของทุกคนได้ดีกว่าการปลีกตัวออกจากชุมชนแล้วต่างคนต่างไปหาทางรอดเอาเอง (นิธิ เอียวศรีวงศ์ : ศิลปวัฒนธรรม ประจำเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2532)

มีตัวอย่างภาษาร้ายใช้เชิง (ประเพณีไทยอีสาน : ปริญาณ ภิกขุ : พิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2525.) ดังนี้
เชิงนางแมว

๑ เต้าอี่แม่นางแมว

ขอบ่ได้ขอฟ้าขอฝน
บ่ได้คำจ้างเอาแมวข้อยมา
บ่ได้ข้าวเหล่าเด็กก็เอา
แม่เฒ่าเอยอย่าฟ้าขายลูก
ตาเว็นแดงฝนเทลงมา
ตาเว็นตกลฝนตกลมา
แบ้นบักเล็กแบ้นพ้ออี่ถึง
ฝนบ่ตกข้าวไฮ่ตายคา เหม็ดแล้ว
ฝนบ่ตกกล้าแห้งตายพาย เหม็ดแล้ว
เท่งลงมาฝนเท่งลงมา

แมวมามาขอไ้

ขอน้ำมนต์หอดแมวให้แน
บ่ได้ปลาเอาหนูกับข้าว
เหล่าโทก็เอา
ข้าวเพิ่นปลุกลูกน้อยเพิ่นแพง
ตาเว็นคำฝนหน้าลงมา
ดั่งเค็ง ๆ ข่วมดงมานี้
ฮ่งเบ็ง ๆ ฝนเทลงมา
ฝนบ่ตกข้าวนาตายแล้ง เหม็ดแล้ว
ตกลมาฝนตกลมา
เทลงมาฝนเทลงมา กู้กู่ ๆ ๆ ๆ

เชิงบังไฟ

๑ ตั้งแต่เก่าครั้งพระยาขอม

เพิ่นประกาศในถิ่นหนองหาร
เพิ่นเฮ็ดสิ้นจนกว่าได้แสน
สี่เต็งเค็งนาคบังไฟแสน
ข้อยบ่ทอนคิดขื่นมื่อวาน
เขิญน้องแก้วจำไว้ให้ดี
มีทุกบ่อนเรื่องบุญบังไฟ
ได้ยินว่าเอาบุญบังไฟ
หรือเจ้าเบือบุญประเพณี
เจ้ากะช่างถ่มฮืดถ่มคอง
ผีชีก่ลวงเวจี
เจ้านั้นอย่าถ่มฮืดคองหลัง

เพิ่นเป็นจอมกษัตริย์ครองราชย์

ให้จัดการเฮ็ดบังไฟหมื่น
คนทั่วแดนมาดูมาเบ็ง
ได้เป็นแผนมีมาแต่ก่อน
มีแต่นานแต่ตนมาแล้ว
ประเพณีของเขาแต่ก่อน
บ้านใดใดเดือนหกเดือนห้า
เจ้าบ่ไปนำเขาจักเทื่อ
บ่ยินดีนำเขาจักอย่าง
ถ่มทำนองบ้านเมืองพ่อแม่
คนบ่ดีจึงไฮ่เพิ่นว่า
ให้น้องฟ้างฟ้ากายพย้เชิง

และ

คันท้ายคืดฮอดน้อง ให้เหลียวเบ็งเดือนดาว

สายตาเฮา สิวาดกันเทิงฟ้า

ลีลาผญาสั้น ๆ ประเภทนี้ จะมีพัฒนาการสร้างคำเพิ่มหน้า-คำสร้อย-คำแทรกต่างๆ จนค่อยๆ ก่อรูปเป็นกลอนลำไว้ สัมผัสคล้องจอง (อย่างกลอนเพลงภาคกลาง) ดั้งเดิมตัวอย่างอยู่ในหนังสือสินไชย ซึ่งเป็นวรรณคดีโบราณของอีสานและลาวบทหนึ่ง (แบ่งวรรคเรียงตามประเพณีท้องถิ่น) ว่า

● ยามเมื่อท้าว ทรงขอบเขยเสน่ห์
 บันโดยตาม ขอบเขียงเชิงชั้น
 ยามใดฮ้อน เฟิงไกวกวัดโบก
 วิพัดต้อง องค์ให้อยู่เย็น
 ถ้าจัดวรรคใหม่ก็จะเห็นเป็นโคลงตั้งแต่ไร้สัมผัสดังนี้

● ยามเมื่อท้าวทรงขอบ เขยเสน่ห์
 บันโดยตามขอบเขียง เชิงชั้น
 ยามใดฮ้อนเฟิงไกว กวัดโบก
 วิพัดต้ององค์ให้ อยู่เย็น

ร่องรอยนี้ยังมีอยู่ในกลอนลำ (สมัยหลังๆ) เช่น กลอนลำชาย-หญิงเกี่ยวพาราสิในงานลงช่วงด้วยพื้นฐานจากคำพูดประจำวัน แล้วผูกเป็นผญาสั้น ๆ จนพัฒนาเป็นกลอนลำไว้สัมผัส กระทั่งมีฉันทลักษณ์เป็นโคลง ดั้งเดิมตัวอย่างอื่นๆ อีก เช่น หนังสือวรรณคดีโบราณของอีสานและลาวเรื่องท้าวฮุ่งฯ ว่า

● อยู่เยอ น้องเจ้าช่วง ทั้งสอง
 อยู่เยอ เถิงปีตู จักเต้า
 ฟ้าบ่ สองฮองบัว ก้านก่อง
 ฟ้าบ่ เถ้าฟ้าเล่า จักคินมา

และอีกบทหนึ่งว่า

● จักด่วน ขึ้นฟ้าเล่า ยังรัก
 จักอยู่ ดอมเผือฝัก เพื่อนน้อง
 นานขึ้น จักตีบ้นัก สะเทินห่าง พระเอย
 เยียวความข้อง พรากน่องหลายทาง

จะเห็นว่าแบบแผนดังกล่าวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับโองการแข่งน้ำโคลงห้าที่เป็นวรรณคดีโบราณที่ใช้ในราชสำนักภาคกลางมาก่อนสมัยพระเจ้าอยู่ทองแห่งกรุงศรีอยุธยา เช่น

● นานา อเนกน่าว เดิมกัลป์
 จักร้า จักราพาพ เมื่อใหม่
 กล่าวถึง ตรวันเจ็ด อันพลุ่ง
 น้ำแล้งไซ้ ขอดทหาย

และ

● สมมต แก้วตั้งอาที เดิมกาล
 สายท่าน ทรงธรณิน เรื่อยหล้า
 วันเสาร์ อังคารวัน ไอยอาที
 กลอยแรก ตั้งฟ้ากล่าว แข่งผี

ต่อมากลอนลำและกลอนอ่านเหล่านี้มีพัฒนาการส่งสัมผัสแบบร้อยและแบบโคลง ดังจะเห็นตัวอย่างจากโองการแข่งน้ำโคลงห้าและโคลงท้าวฮุ่งฯ และวรรณคดีโบราณของอีสานอีกหลายเรื่อง

กลอนลำหรือโคลงนี้ จิตร ภูมิศักดิ์สรุปว่า “รูปแบบดั้งเดิมของโคลงนั้นไม่มีสัมผัส หากสนใจจังหวะคำและระดับเสียงสูงเสียงต่ำหรือเอก-โท แล้วพัฒนาจนมีสัมผัสเล็กน้อยขึ้นอย่างโคลงต้นวิวิธมาลี และเพิ่มมากขึ้นเป็นอย่างบาทกฤษกรของไทยภาคกลางหรือวิษณุมาลีของลาวล้านช้าง สุดท้ายก็ก้าวเป็นโคลงที่มีสัมผัสเต็มทีอย่างโคลงสี่สุภาพของไทย หรือที่ลาวล้านช้างเรียกว่ามหาสินธุมาลี แต่อีกทางหนึ่งก็พัฒนาโดยใช้สัมผัสสร้อยอันเป็นที่นิยมอยู่ทางภาคอีสานและล้านนา รวมทั้งสิบสองพินนาและลาวทุกวันนี้” (โองการแข่งน้ำฯ สำนักพิมพ์ดวงกมล พ.ศ. 2524.)

กลอนลำร่วมสมัยทุกวันนี้แม้จะปรุงคำเพิ่มเข้ามาให้สอดคล้องกับท่วงท่า แต่ก็ยังรักษาร่องรอยดั้งเดิมไว้ (จากหนังสือเรื่องประเพณีและวรรณคดีเก่าของอีสานฯ จัดพิมพ์โดยโครงการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ พ.ศ. 2526) ดังนี้

● โอนอ เหลียวไปทางเหนือพัน เวียงจันทน์ปากน้ำจิม
 เห็นแต่ดอนต่อน้ำขึ้นขึ้นต่อแก้ง กระแสน้ำปั่นปลิว

เหลียวไปทิวบนถ้ำ
เลาะตามสายแม่น้ำง
● เหลียวขึ้นไปทางหน้า

เห็นแต่ดอนหมากอี
หลังไปหน้า
สุดที่โอยแล้วกะไ้

● เห็นแต่เฮือขาวค้ำ
เห็นบุปผาชาติซ้อน
ยามเมื่อแลลงได้
เหลียวไปทางฝั่งซ้าย

● เหลียวลงไปทางใต้
ย่านมันเพพั้งหัก
อันแต่ในโขงกว้าง
เห็นแต่น้ำฟาดฟั้ง

● โอนอ เหลียวลงไปทางใต้
เห็นแต่ธาตุพนม
หากแม่นธาดูพระเจ้า
เป็นที่เจดีย์สูง

● ไหลลงไปทางใต้
ลมหากดีฟาดต้อง
ของหากไหลตกแก้ง
โดกะงวักพุนพี

● เห็นแต่อาโปน้ำ
ดอนจันทตั้งอยู่โขงแม่น้ำ
หวดดอนจันทก็ยังมีดอนขันธ์
ดอนโขงอยู่ใต้หั้น

● หนีไปดอนในพุน
ดอนมันลอยอยู่ใต้
บ่อจพรณนาโค้ง
ไหลไปตกโขงอน

ดังนั้น ทำนองลำดั้งเดิมของกลอนประเภทนี้ จึงเทียบได้กับประเพณีหมอลำของกลุ่มชนสองฝั่งโขง ที่มีหมอลำแคนเป่า แคนคลอเป็นทำนองต่างๆ หากจะมีข้อแตกต่างกันบ้างก็เป็นเรื่องของสำเนียงแต่ละท้องถิ่นที่ไม่เหมือนกันทั้งหมดทุกถ้อยคำ แบบแผนคำประพันธ์หรือฉันทลักษณ์ในองการแข่งน้ำยังไม่ยุติตามการเสนอของจิตร ภูมิศักดิ์ เพราะมีแนวทางอื่น ที่ควรเป็นไปได้ และควรพิจารณาศึกษาอีกหลายอย่าง เช่นความเห็นของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร (ในคิต วรรณกรรม ขมรมศิษย์เก่าจารึกบัณฑิตวิทยาลัย กลุ่มคิตวรรณกรรม ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย ศิลปากร พ.ศ. 2530)

ขับเสภา มีรากจาก “ภาษาลาว”

เสภาเป็นคำแผลงที่แปลงมาจากภาษาสันสกฤต แล้วขอยืมใช้เรียกการขับชนิดหนึ่งว่าขับเสภา ที่มีกรับขยับกรอ ประกอบอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีเครื่องดนตรีอย่างอื่น

แม้จะยืมคำว่าเสปามาจากภาษาสันสกฤต แต่ก็มีได้หมายความว่าเป็นแบบแผนมาจากอินเดียดังที่เชื่อกันมานานเพราะในอินเดียไม่มีการขับเสภา

แต่คำว่าเสปามีปรากฏหลายแห่งคือ เสภาดนตรี เสปามโหรี และเสภา ฯลฯ เช่น ในกฎมณเฑียรบาล ในบทละคร ในพระราชกำหนดเกล้า ฯลฯ ครึ่งกรุงศรีอยุธยา ทั้งหมดนั้นล้วนไม่เกี่ยวข้องกับกรับที่มีกรับ

ขับเสภาพร้อมขยับกรับมีพัฒนาการมาจากประเพณีขับลำคำขับของชาวบ้านในวัฒนธรรมลาวภาษาลาว เช่น ขับซอ และหมอลำ ฯลฯ

ขับและลำ เป็นการละเล่นดั้งเดิมของประชาชนชาวสยามในตระกูลไทย-ลาว ที่มีความหมายเดียวกันมาแต่ยุคเริ่มแรก คือการเปล่งเสียงและถ้อยคำเป็นทำนองอย่างเสรี มีความยาวไม่แน่นอน โดยเน้นถ้อยคำเป็นหลักนำทำนอง มักเล่น

โพระรามกำบ้านโป่ง
เห็นแต่เฮือพ่อค้า ลงแก้งท่ากระเบา
ดอนทับทิมกว้างจืด
ติดกับดอนพระเจ้า สี่เวินเข้าท่ากระดิง
ดอนนาคำน้ำไหลโซ
คิฮ้ายกำฝ่ายเหนือ
ญวนแกวอยู่หน้าท่า
เขี้ยวสะอื้นป่งไบ
นำโขงแจ่งจ่างปาง
ลีเห็นบ้านหมู่ผู้ไท
ตามฝั่งกระแสนล
กะพ้องจมลงน้ำ
ลำโขงหลายย่าน
ลีต้องตลิ่งเนิน หลันะนา
ดอนเจียงเฮียงฮ่ม
ตั้งอยู่ริมแม่น้ำหั้น คนไหวอยู่บ่เขา
ตั้งแต่ก่อนปางปฐม
หมู่คนถนอมไหว
ดอนสาคามเวส
กระแสน้ำไล่ละอง
ดอนโขงใกล้เมืองก็
กระแสน้ำเวินวัง
กระแสนเวินเบื้องป้น
โขงกว้างระหว่างเขิน
ดอนโขงใกล้เมืองก็
ทางใต้แม่น้ำสี่
ดอนมดแดงแก้งส้มป่อย
ไปหั้นแม่นทะเล
มันโขงหลายบ่อน
โขงกะสุดท่อนี้ สี่ไหลเลี้ยวสู่ทะเล

เล่าเรื่องและโต้ตอบระหว่างหญิง-ชาย

การขับลำของมนุษย์ยุคดึกดำบรรพ์จะมีเนื้อหาสั้น ๆ บางทีมีเนื้อหายาวอยู่เพียงไม่กี่ประโยคเช่น 2-3 ประโยคเท่านั้น แต่ขับล่าวกันไปเวียน มาได้นานถึงค่อนข้างวันก็มี ทั้งนี้เพราะลักษณะสังคมยังเป็นแบบเผ่าพันธุ์กลุ่มเล็ก ๆ ที่สัญจรอ่อนเร่ไปตามที่ต่าง ๆ ต่อเมื่อความก้าวหน้าทางสังคมมากขึ้น เนื้อหาของเพลงขับลำก็จะค่อย ๆ ขยายยาวออกไปเรื่อย ๆ ตามความก้าวหน้าทางสังคมนั้น ๆ เช่น กลุ่มชนบนพื้นที่ราบ ย่อมจะมีเนื้อหาเพลงขับลำยืดยาวออกไปมากกว่า เนื่องจากมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมากกว่ากลุ่มชนในหุบเขาหรือกลุ่มที่ยังอ่อนเร่

ประเพณีขับและลำเคยแพร่หลายอยู่ในกลุ่มชนชาวสยามทุกท้องถิ่น เช่น กลุ่มลุ่มน้ำแดง-ดำในภาคเหนือของเวียดนาม กลุ่มลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่เขตสิบสองพันนาในมณฑลยูนนานของจีนลงมาตลอดแนวไทย-ลาว กลุ่มลุ่มน้ำสาละวินในภาคเหนือของพม่า (รวมทั้งกลุ่มลุ่มน้ำพรหมบุตรในแคว้นอัสสัมของอินเดีย) และกลุ่มที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา

แคว้นสิบสองพันนา (ในมณฑลยูนนานของจีน) เคยมีตำแหน่ง ข่างขับประจำเมือง มีหน้าที่ขับเพลงในงานปอยต่าง ๆ เช่นเข้าพรรษา-ออกพรรษา และในงานพิธีของเจ้าแผ่นดิน ข่างขับจะมีสิทธิพิเศษได้ลดส่วยลงครึ่งหนึ่งของราษฎรทั่วไป เมื่อว่างงานขับตามหน้าที่ก็ไปรับจ้าง ขับเพลงในงานทั่ว ๆ ไปได้ เพราะคนทั่วไปนิยมฟังขับเล่นเฝ้า

กลุ่มลาวภาคเหนือ (อยู่เหนือเมืองเวียงจันทน์ไป) มีประเพณีขับเพลงทำนองต่าง ๆ กัน เช่น ขับขำเหนือ ขับขำมีขับหลวงพระบาง ขับเชียงขวาง เป็นต้น

การขับหรือลำยุคแรก ๆ ใช้รับทำด้วยกระบอกไม้ไผ่หรือซีกไม้ไผ่กระทบกันเป็นทำนองหรือจังหวะ มีร่องรอยเหลืออยู่ในกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะที่อยู่ทางตอนใต้ของจีนทุกวันนี้

ลาวอีสานมีไม้สองอันเรียกกับแก้ม ตีกระทบประกอบจังหวะลำ เรียกหมอลำกับแก้ม หรือหมอลำกรับ แต่ชาวไทยใหญ่ในพม่ามีประเพณีการเล่นเพลงพร้อมด้วยกรับเรียกว่าขับ ได้ตอบระหว่างชาย-หญิง (บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ : 2506)

ประชาชนชาวบ้านบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเคยมีประเพณีขับลำคำกลอนต่าง ๆ มาช้านานทีเดียว อาจมีมาแล้วตั้งแต่บ้านเมืองยุคแรก ๆ จึงมีประเพณีขับชออยู่ในราชสำนักรุ่นเก่าแล้วต่อเนื่องมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังมีหลักฐานอยู่ในอินรุทธคำฉันท์ว่า

● **จำเรียงสานเสียง**

<i>ประอรประเอียง</i>	<i>กรกริตเพี้ยทอง</i>
<i>เต่งตึงเพลงพิน</i>	<i>ปี่แคนทรลอง</i>
<i>สำหรับลอบง</i>	<i>ลเบงเฉ่งฉันท</i>

วรรคที่บอกว่า “เต่งตึงเพลงพิน ปี่แคนทรลอง” ควรหมายถึงการ ชอ เพลงที่มีเครื่องมือนับบรรเลงคลอคล้ายประเพณี ชอ ของท้องถิ่นล้านนาและตระกูลไทย-ลาวปากตะวันตกของกลุ่มน้ำโขงรวมไปถึงลุ่มน้ำสาละวิน (ในพม่า) และวรรคต่อมาบอกว่า “สำหรับลอบงลเบงเฉ่ง ฉันท” น่าจะหมายถึง ขับ ด้วยคำประพันธ์ชั้นสูง เมื่อว่ากันอย่างรวม ๆ ก็คือ ขับชอ ยอยศ หรือ ขับชอยอราช อย่างเรื่องพระลอ

แต่ในชุมชนชาวบ้านพลิกเพลงการเล่นได้เสรีและโลดโผนมากกว่าราชสำนัก จึงมีการละเล่นว่าเพลงสดต้นพร้อมกับการกรอรับสลัมโหรี ดังมีรายงานของลาลูแบร์เล่าบรรยากาศสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไว้ว่า

“*กลางที่ก็ใช้ไม้ 2 ชั้นสั้น ๆ อันเรียกว่า กรับ (crab) ขยับให้กระทบกันไปพร้อม ๆ กับขับร้องเพลง ผู้ที่ร้องเพลงนั้นเรียกว่า ข่างขับ (Tchang-cab) เขาหามาเล่นในวันสุกดิบ (ก่อนวันแต่งงานหนึ่งวัน) พร้อมกับเครื่องดนตรีหลายชิ้น*”

รายงานของลาลูแบร์ย่อมเป็นหลักฐานยืนยันว่า ข่างขับในกรุงศรีอยุธยาทำหน้าที่อย่างน้อย 2 อย่างคือ

ขับเพลง (ได้ตอบหรือเล่นเฝ้าหรือขับเสภา) พร้อมด้วยกรับคู่อย่างหนึ่ง

ขับร้อง (เป็นนักร้อง-ร้องส่ง) ในวงบรรเลงเครื่องสายมโหรีอีกอย่างหนึ่ง

จะเห็นว่าข่างขับที่ขับเพลงต้นต่าง ๆ พร้อมเสียงกรอรับขยับไปมานั้น ไม่ได้แยกตัวอยู่โดด ๆ จากวงบรรเลงที่มีเครื่องดนตรีต่าง ๆ (ไม่ว่าจะเรียกชื่อมโหรีหรือเครื่องสายก็ตาม) แต่ข่างขับจะทำหน้าที่เป็นนักร้องอยู่กับวงบรรเลงมาแล้วก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ

ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับบรรยากาศที่มีอยู่ในบทละครต่าง ๆ สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา ที่พาดพิงถึงบรรยากาศการเล่นครั้งนั้น

ข่างขับหรือหมอลำหรือพ่อเพลงแม่เพลงก็จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกันและล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับการละคร เพราะการเล่นเพลงต่าง ๆ จะมีพัฒนาการเป็นละครต่อไป

ข่างขับที่เล่นเฝ้าจะเอาเรื่องมาจากชาดกผสมกับนิทานท้องถิ่น บทละครครั้งกรุงเก่าที่เหลือต้นฉบับอยู่จำนวนหนึ่งคือ การะเกด คาวี ไชยทัต พิภูลทอง พิมสุวรรณคิ พินสุริวงศ์ มโนห์รา ไม้่งป่า มณีพิชัย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงส์ ไส้วัดร โกรทอง โคนบุตร ไชยเชษฐ พระรถเมรี ศิลป์สุริวงศ์ ฯลฯ ล้วนเป็นเรื่องที่ข่างขับหมอลำใช้ขับลำมาแล้วอย่างโชกโชน

เมื่อประเพณีขับลำมีพัฒนาการเป็นการละคร และตัวละครสมัยแรก ๆ ต้องร้องต้นด้วยตนเอง บรรดาข่างขับหมอลำพ่อเพลงแม่เพลงทั้งหลายในสมัยแรก ๆ ก็เฝ้าเล่นเหล่านั้นไปเล่นเป็นเรื่องละครด้วย ต้นฉบับที่เหลืออยู่จึงเป็น

อยุธยา (ตั้งกรณีโปรดให้ครูเสภาและกวีในราชสำนักของพระองค์รวบรวมบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนครั้งกรุงเก่ามาจดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ตอนไหนที่ยังขาดตกบกพร่องก็ให้กวีแต่งซ่อมใหม่และเป็นที่รู้กันว่าพระองค์ก็ทรงพระราชนิพนธ์ซ่อมพร้อมด้วยสุนทรภู่และกวีท่านอื่นๆ ในสมัยนั้น)

เสกากับปีพาทย์เสภา

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของช่างขับเสภากับการละครย่อมส่งผลไปถึงความสัมพันธ์อันสนิทสนมกับปีพาทย์ด้วย เพราะปีพาทย์จะต้องตีเป่าประโคมรับส่งละคร ทำให้ช่างขับที่เคยขับเพลงส่งมโหรีจึงปรับกระบวนให้เข้ากับวงปีพาทย์อันเป็นแบบแผนถึงสมัยต่อมาและผลักดันให้พิถีพิถัน ไม่ทำกรับที่ต้องเป็นไม้เนื้อแกร่งๆ เช่น ไม้ชิงชัน เพื่อให้มีเสียงใสปาน แก้ว ได้ระดับเสียงเสมอขนาด ขณะเดียวกันก็สร้างกระบวนตีกรับให้ซับซ้อนขึ้น

การปรับกระบวนเสภาครั้งใหญ่น่าจะเกิดขึ้นในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีกลอนกำกับไว้ว่า

เมื่อครั้งจอมบดินทร์แผ่นดินลับ

เสภาขับยังหาปีพาทย์ไม่

มาเมื่อพระองค์ทรงชัย

ก็เกิดคนตีในอยุธยา

กลอนกำกับบทนี้น่าจะหมายถึงการวางระเบียบขับเสภาส่งปีพาทย์ให้เป็นแบบแผนตายตัวมากขึ้น ด้วยอิทธิพลของละครและการบันทึกบทเสภาเป็นลายลักษณ์อักษร ดังจะเห็นร่องรอยอยู่ในระเบียบปีพาทย์ทำใหม่โรงเสภาแบบเดียวกับใหม่โรงละคร กล่าวคือ เริ่มบรรเลงด้วยเพลงตระจนถึงเพลงกราวนอกแล้วลงเพลงลา เมื่อจะเริ่มเกริ่นเสภาจึงบรรเลงเพลงวา เสร็จแล้วช่างขับเสภาจึงขึ้นไหว้ครู หลังจากนั้นก็เข้าเรื่องเสภา (ทฤษฎีและการปฏิบัติดนตรีไทย โดยศาสตราจารย์ ดร. อุทิศ นาคสวัสดิ์ : พ.ศ. 2511.)

นี่คือจุดสูงสุดของช่างเสภาที่มีพัฒนาการเริ่มจาก “เสปคำคำขับ” ของวัฒนธรรมลาว แล้วเข้าสู่ราชสำนักสยามที่ละโว้ อยุธยาและกรุงศรีอยุธยา ก่อน แล้วสืบทอดถึงกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ